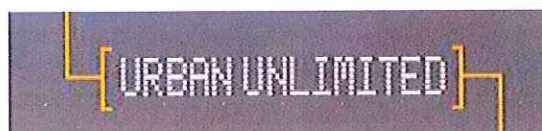

Gebouwd op zorgzaamheid

Reader bij workshop 'Vrijkomende kloosters: (meer) waarde van oud zorgvastgoed'
Werkconferentie: Herbestemming van vastgoed in de zorg, 24 november 2011

Inhoudsopgave:

- 1) 'Te koop: monument met bijzondere burenen', financieel dagblad 1 okt 2011
- 2) 'Laat de betekenis van religieuzen voelbaar blijven', Rogier Moulen Jansen, Boekje De steen, 21 jan 2010
- 3) 'De nieuwe orde: een nieuwe rol voor kloosters en ordes in de komende eeuwen', prof. Luuk Boelens, maart 2011
- 4) 'Inleiding op kloosterordes en congregaties', bewerkte lezing van Rogier Moulen Janssen, Konferentie van Nederlandse Religieuzen, dd 24 sept 2008
- 5) 'Emmaus Feniks - Een tweede leven voor mensen, spullen en kloosters', Marten van Harten, Nieuwe Liefde magazine, dec 2011
- 6) 'Provincie heeft rol in herbestemming klooster', persbericht provincie Limburg d.d. 11 feb 2011
- 7) 'Het hart van Brabant', Ruimte , vakblad van de Vlaamse vereniging voor ruimte en planning, jaargang 3, nr 10, 2011
- 8) 'Religieus erfgoed, Brabants kloosterlijk erfgoed,' interview met gedeputeerde Van Heugten, KNR bulletin 1, 2011
- 9) 'Religieus erfgoed in Limburg - Richtlijn voor ondersteuning', interview met Marten van Harten, KNR bulletin 5, 2010
- 10) 'Woonzorgcentrum Van Haarenstaete te Mariaheide', in: Hans van Rossum en Dirk Bergvelt, 'Het Tweede Begin' , RIGO Advies, webdocument www.arch-lokaal.nl, 2011
- 11) 'Herbestemming als Inloophuis', IPSO achtergrond, nov 2011
- 12) 'Naar een Agenda Maatschappelijk Vastgoed 2012', Bouwstenen voor Sociaal, webdocument www.bouwstenenvoorsociaal, 2011

Inleiding

Deze reader wordt aangeboden aan de deelnemers van de workshop 'Vrijkomende kloostergebouwen' op de BNA werkconferentie Herbestemming van vastgoed in de zorg, Hilversum 24 november 2011.

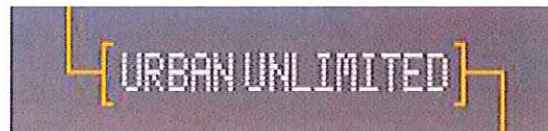
De geselecteerde bijdragen vormen een aanzet tot een webdossier en een ontwikkelgroep 'Kloosters en kerken in de buurt' (werktitel), als een vervolg op deze workshop.

Jasper van Deurzen, Agro & Co Brabant

Marten van Harten, Agora Europa

drs. Marten van Harten
historicus en adviseur maatschappelijke ontwikkeling
Stichting Agora Europa /CrossCulture Solutions
Postadres: Nachtegaalstraat 41, 1021 ET Amsterdam
Bezoekadres: Herengracht 406A, 1017 BX Amsterdam
Email: martenvanharten.ccs@gmail.com
Tel./mob.: 06-46730034

Prof.Dr.Ir. L. (Luuk) Boelens MSc.
Bijzonder hoogleraar planologie aan de Universiteit van Utrecht
Urban Unlimited, bureau voor netwerk gerichte stedenbouw
Postadres: Postbus 396, 3000 AJ Rotterdam
Bezoekadres: Graaf Florisstraat 80a, 3021 CK Rotterdam
Email: info@urbanunlimited.nl
Tel./mob.: 010-4670946

Ir. Jasper M. van Deurzen
Projectregisseur Ruimtelijke kwaliteit
Agro & Co Brabant
Postadres: Postbus 5067, 5004 EB Tilburg
Bezoekadres: Goirleseweg 15, Tilburg
Emails: jvandeurzen@agro-co-brabant.nl
info@jaspervandeurzen.nl
Tel: 013-4609250
Mob: 06-53948339

Te koop: monument met bijz

Kastelen, kapellen en kloosters: de zorgsector zit ermee in zijn maag. 'Een polikliniek gaat niet en er is geen koper voor te vinden'

Sandra Olsthoorn
Oegstgeest

Het dak lekt. Op de enorme zolder waait het stevig door en wie goed kijkt ziet schimmel op het plafond van de verder indrukwekkende kapel. Sinds 2007 wonen er antikraakwachten in het monumentale hoofdgebouw van Sint Bavo, een uitgestrekt terrein in Noordwijk, dat eigendom is van een grote instelling voor geestelijke gezondheidszorg.

In de tot fitnessruimte omgetoverde pronkkamer kunnen de kraakwachten tijdens hun oefeningen de schilderijen bestuderen die de Belgische Broeders van de Liefde er nog hebben opgehangen. Zij stichtten er honderd jaar geleden, op 35 hectare 'woeste duingrond', een gesticht. Tegenwoordig smeden de Warmondse Keiebijters in de kapel van de broeders hun plannen voor het nieuwe carnavalsseizoen. De kostuums van vorige jaren zijn uitgesteld op de kansel. Voor eigenaar GGZ Rivierduinen zelf heeft het gebouw allang geen functie meer. Alleen één patiënt speelt er sinds jaar en dag wekelijks een uurtje op het orgel.

Zoals zoveel zorginstellingen zit Rivierduinen in zijn maag met zijn monumenten. Zorg bestond tot halven eeuw de vorige eeuw bij de gratie van liefdadigheidsinstellingen en kerkenooschappen en de erfenis van de moderne bureaucratie zit dan ook vol met dokterswoningen, kapellen en andere monumentale gebouwen. En bijna per definitie geldt: voor de zorg zijn ze tegenwoordig volslagen onbruikbaar.

'Neem dit gebouw', zegt Erik Laarhoven, lid van de raad van bestuur van Rivierduinen. Hij houdt kantoor in Kasteel Endegeest, ooit woonhuis van de Franse filosoof René Descartes, en een van de an-

dere monumentale panden van de instelling. 'Als je hier een polikliniek moet inrichten, dat is een drama.' De strenge eisen die de brandweer stelt aan zorgvoorzieningen zijn moeilijk te realiseren zonder de monumentale kwaliteiten van het gebouw aan te tasten. En door de verschillende verdiepingen is het pand moeilijk voor iedereen toegankelijk te maken.

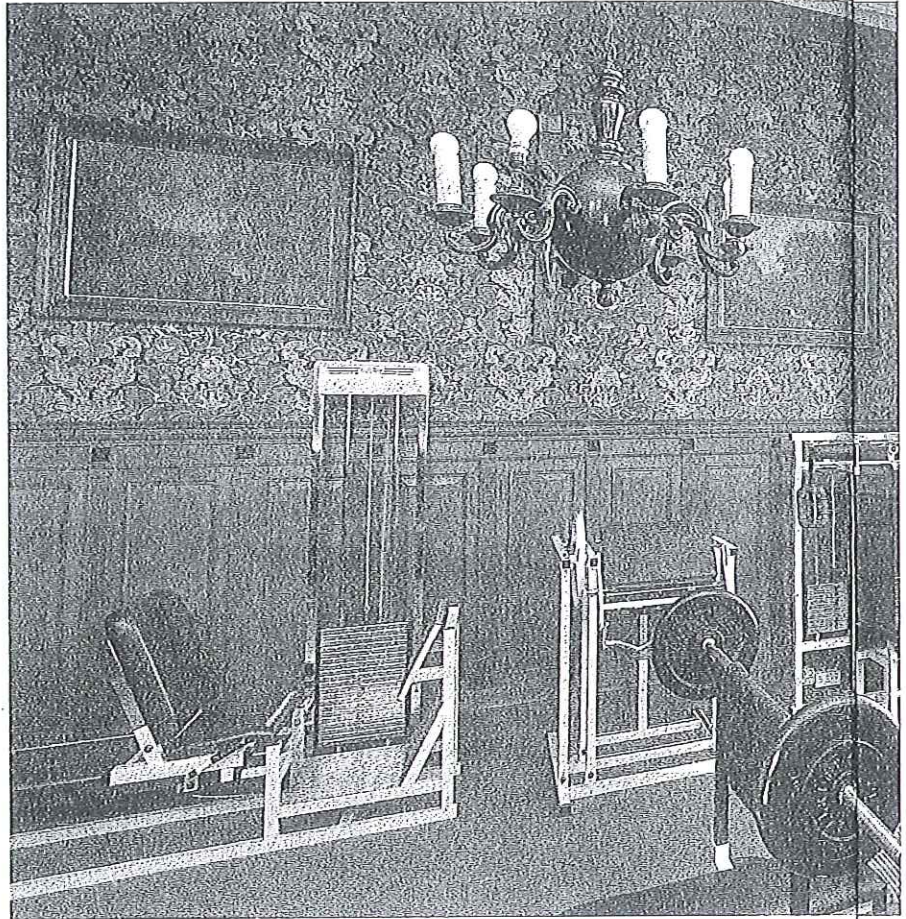
De huidige gebruikers van het kasteel branden weg in de zomer en moeten in de winter ook binnen een dikke trui aanhouden. Op de brede marmere gang na is het gebouw opgedeeld in kleine kamers met hoge plafonds. Omdat het kasteel de monumentenstatus heeft, is verbouwen een ingewikkeld proces. Laarhoven: 'Ook voor een kantoor is het door de indeling eigenlijk niet geschikt. Het nieuwe werken zal hier niet gaan.'

Met de brede oprijlaan, chique uitstraling en illustere geschiedenis zou het gebouw de droom van menig advocatenkantoor moeten zijn. Maar het kasteel heeft voor verkoop een belangrijke handicap: het staat midden op het hoofdterrein van Rivierduinen en is omgeven door woongroepen van psychiatrische patiënten en poliklinieken.

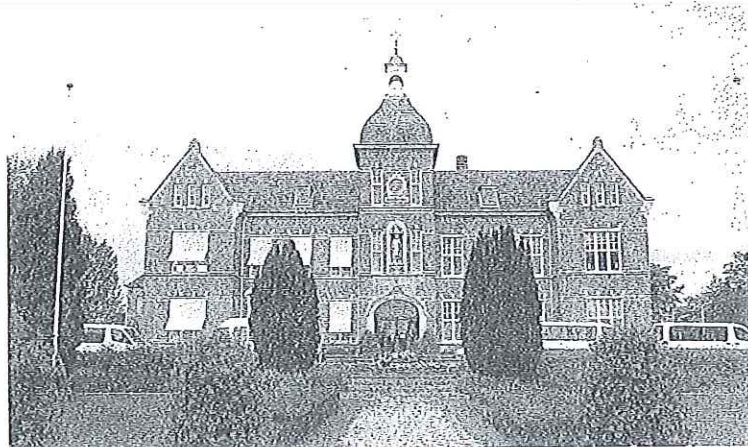
Tot voor kort was tegengaan van leegstand en verkrotting van de monumentale erfenis het grootste probleem van de zorginstellingen. Maar vanaf volgend jaar worden de gebouwen ook een zware financiële last om te dragen. De regels rond de financiering van vastgoed in de zorg gaan veranderen.

Nu voelen zorginstellingen nog vrijwel niets van de kosten van hun vastgoed. Ze kunnen die grotendeels declareren bij de overheid. Maar vanaf volgend jaar moeten ze, net als iedere andere onderneming, de kosten van gebouwen zelf terug gaan verdienen. In de tarieven van zorg wordt een vergoeding opgenomen voor huisvesting. Het betekent dat gebouwen die niet voor zorg te gebruiken zijn een instelling alleen maar geld zullen kosten. En dan wordt het monumentale erfgoed ineens een steen om de nek van een zorgorganisatie.

Op een symposium dat adviesbureau AT Osborne bij zorginstelling Rivierduinen onlangs over het onderwerp organiseerde kwamen veel collega-instellingen af. Allemaal met hun eigen kasteel, eeuwenoude hoofdgebouwen, dokterswoningen en kapellen.

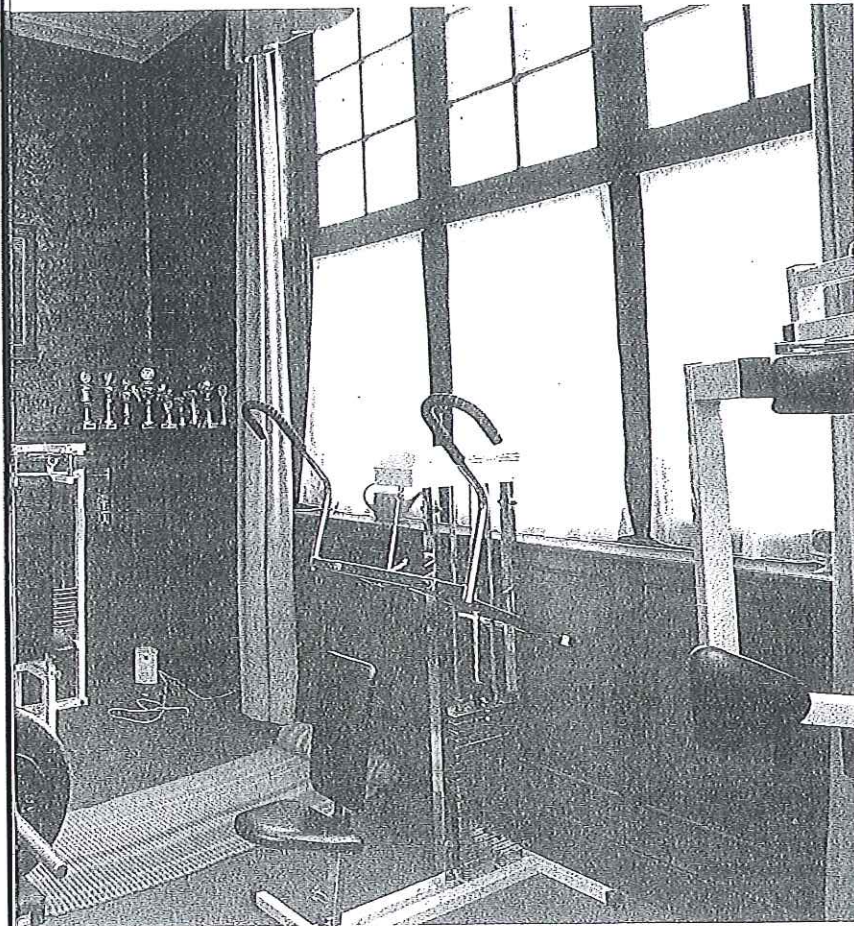

Ooit pronkkamer van de Broeders van de Liefde, nu de de fitnessruimte van antikraakwachten. Onder: het monumentale hoofdgebouw van Sint Bavo. Foto's: Carli Hartgerink/AT Osborne

zondere burenen

De sleutel is een beetje meer flexibiliteit

Van onze redacteur
Amsterdam

Alsof je een heel goede volleybaler loslaat in de eredivisie voetbal. Zo moet je de beleving van zorginstellingen voorstellen die zich op herbestemming van monumentaal vastgoed moeten storten. De vergelijking is van Arno Boon. Hij is directeur van BOEi, een organisatie die zich bezighoudt met behoud van erfgoed.

Uiteindelijk is de ontwikkeling van zorgvastgoed niet zo heel anders of ingewikkelder dan van ander industrieel vastgoed of bijvoorbeeld kerken, zegt hij. 'Waar het uiteindelijk op neer komt is dat je altijd iemand moet hebben met passie die het project trekt.'

Rond een dergelijk project kom je al snel twee kampen tegen, zegt hij. Aan de ene kant de mensen die het te veel moeite vinden en zeggen, gooi maar tegen de vlakte. En de anderen die erfgoed per se willen behouden.

De oplossing is volgens hem om het gebouw centraal te stellen. 'Een grote fout die in dit soort projecten wordt gemaakt is dat de eigenaar gaat kijken vanuit de eigen functie. Wij zijn zorg, dus moet er zorg in. Ook als dat niet past en ook als het gebouw voor een andere functie veel geschikt is. Dat werk.'

Herbestemming van monumenten vraagt ook om een beetje flexibiliteit, stelt Ellen Smaal, die voor vastgoedadviseurs AT Osborne zorgorganisaties bijstaat. 'Als

Het is alsof je een topvolleybaler loslaat in de eredivisie voetbal

je als eis hebt dat je spreekkamers wilt van 40 m² en er zijn ruimtes van 36 m², doe het daar dan maar gewoon mee.'

Tegelijk is die flexibiliteit bij uitstek iets dat bij zorginstellingen nog wel eens ontbreekt. Smaal: 'Psychiaters in de ggz zijn bijvoorbeeld erg gewend hun eigen werkkamer te hebben. Als je een duur monument gaat verbouwen, dan moet je daar een compromis op sluiten. Bijvoorbeeld door je spreekkamer te delen en apart een gemeenschappelijke werkruimte te maken.'

Smaal heeft ervaring met de herontwikkeling van monumentale zorggebouwen. Ze helpt ggz-instelling Altrecht op dit moment met de herinrichting van een monument in Zeist. Het stond jaren leeg en moet nu een inlooppentrum voor ambulante hulpverlening worden.

De plannen waren er lang, maar die bleken keer op keer niet te financieren. 'Er was nogal outside-the-box gedacht, zal ik maar zeggen', aldus Smaal. 'Er stonden ingrijpende verbouwingen gepland en een extravagant interieur.' Het project is nu versimpeld. 'Een beetje passend is ook goed. Zeker als er daardoor minder gebroken en gesloopt hoeft te worden, wat de kosten enorm drukt.' Daarbij zijn de openingstijden verruimd. 'Daardoor kun je zo tot 20% meer inkomsten op zo'n gebouw genereren.'

Het grootste probleem met zorginstellingen en vastgoed is vooral dat de zorgsector voor financiering nog te veel naar de banken kijkt, zegt ze. 'Voor banken is de sector door onzekere inkomsten en lage solvabiliteit echter te risicovol. De zorg is weer huiverig om met beleggers in zee te gaan. Tenzij daar juist wel kansen liggen.'

Soms zitten er kantoren in of een grand café. En vaak staan ze, in elk geval deels, leeg. Allemaal worstelen de zorginstellingen met de vraag hoe ze die ruimtes rendabel gaan maken. Of hoe ze ervan afkomen. Een hele opgave voor een sector die niet gewend is zich om dit soort zaken druk te maken. 'Ik ben er om patiënten te helpen, niet om gebouwen te onderhouden', verzucht iemand.

Het vastgoed voor weggeefprijzen dumpen mogen de zorgorganisaties niet. Het College Sanering Zorginstellingen houdt streng toezicht op instellingen die vastgoed afstoten. Dat moet op een transparante manier en tegen marktconforme prijzen gebeuren.

Rivierduinen moet als gevolg van de nieuwe vastgoedregels de gebouwenportefeuille flink terugbrengen. Inclusief het Sint Bavo-terrein heeft de instelling zo'n 200.000 m².

Er is straks nog geld voor de helft daarvan, zegt Else Bezemer

van het vastgoedbedrijf van Rivierduinen. Voor een deel van die meters hoeft afstoten geen probleem te zijn. 'Voor de oude dokterswoningen is nog wel een koper te vinden. Maar voor enkele van de zes monumenten, met name Sint Bavo, ligt dat anders.'

Tonnen per jaar kost het onderhoud van de gebouwen nu, schat Bezemer. Tonnen die dus niet worden uitgegeven aan zorg. 'Alleen al het verwarmen van zo'n gebouw is bijzonder kostbaar. En dan is het ook nog eens enorm vandalismegevoelig.'

In de afgelopen jaren zijn er talloze plannen gemaakt voor het hoofdgebouw van Sint Bavo. Er zou een museum komen en een zorghotel. De gemeente Noordwijk overwoog enige tijd van het markante bouwwerk haar stadhuis te maken. Rivierduinen zelf liet een architect een prachtig plan maken waarbij het toch weer een zorgfunctie zou krijgen. Het bleek financieel allemaal niet haalbaar.

Het gebouw heeft op Funda gestaan. Een uitzendbureau wilde er wel Polen huisvesten. De Orde van de Tempeliers zag er een potentieel nieuw hoofdkantoor in. Rivierduinen wees die biedingen af. Bezemer: 'Het gebouw staat wel op ons terrein en we zitten er met de cliënten meteen naast. Jewillt geen last van de burenen hebben. En zij moeten geen last van ons hebben.'

Het hele terrein van de hand doen lijkt niet haalbaar. De Broeders van de Liefde hielden op anderhalve kilometer van Sint Bavo, waar de mannelijke patiënten werden verzorgd, eenzelfde terrein voor de vrouwen, Sancta Maria. Dat wist Rivierduinen nog net voor het inkappen van de vastgoedmarkt, in 2008, van de hand te doen. Er worden 200 woningen gebouwd. Datzelfde kun je op een steenworp afstand nog een keer herhalen, daar is geen projectontwikkelaar voor te porren. 'We hebben dus een hardnekkige vastgoedbubbel van zo'n 25.000 m².'

Cultureel erfgoed Een expert

Hoeveel monumentale gebouwen in handen zijn van zorgorganisaties en hoe ze worden gebruikt, is niet duidelijk. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed houdt het niet bij.

Maar dat de vraag leeft bij de instellingen wat ze met hun monumenten aan moeten, dat hebben ze er wel gemerkt.

Frank Strolenberg (foto) coördineert het Nationaal Programma Herbestemming. Zorginstellingen bellen hem plat: 'Hoe geef je een niet-zorggebouw een zorgfunctie en andersom? Er komt door de veranderende regels een enorme hoeveelheid vragen op ons af.' De dienst organiseert binnenkort samen met de branchevereniging van zorginstellingen Actia een congres over het onderwerp.

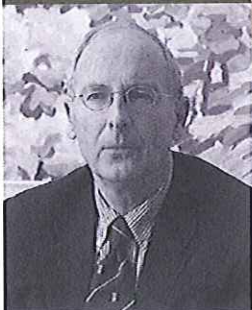

Er is bovendien een fonds in oprichting voor grote herbestemmingsprojecten. 'Herbestemmen is kostbaar en de financiering ingewikkeld. Dit moet daarbij helpen.'

Het nieuwe fonds is niet exclusief voor de zorg bedoeld, maar de instellingen kunnen er wel een beroep op doen. Het startkapitaal is zo'n € 47 mln, maar de bedoeling is dat het zich opbouwt tot € 150 mln.

1. 'Laat de betekenis van religieuzen voelbaar blijven'

Rogier Moulen Janssen, Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR), dagvoorzitter

'Het is echt één voor twaalf, het religieus erfgoed in Nederland nadert de rand van de afgrond.' Met deze noodkreet vroeg ik afgelopen zomer publiekelijk aandacht voor de situatie waarin vooral onze kloosters dreigen te belanden.

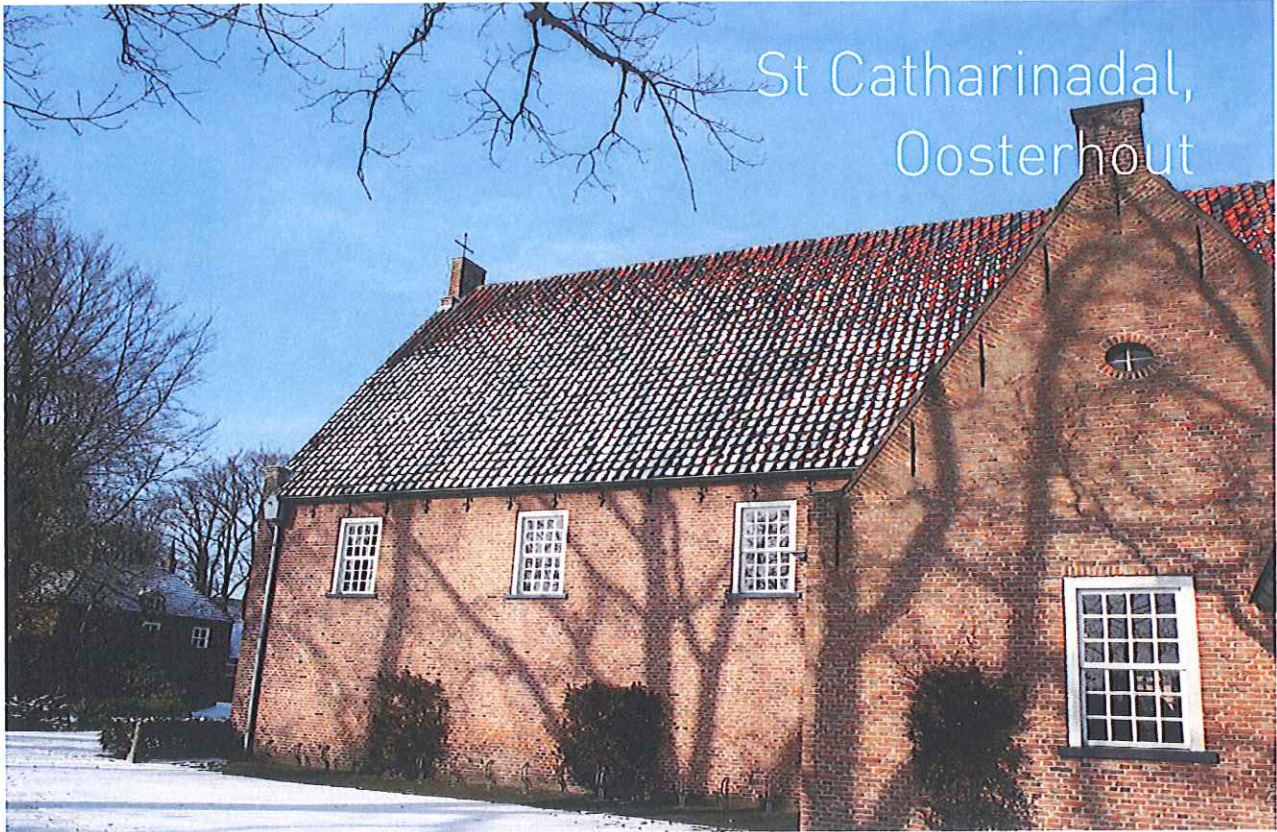
Met een gemiddelde leeftijd van een kloosterling boven de 80 jaar zal over twintig jaar slechts een handvol complexen nog hun oorspronkelijk functie hebben. Wil men de tientallen andere gebouwen voor de volgende generaties behouden, dan moet nu goed worden nagedacht over wat voor bestemming men aan dit erfgoed wil geven.

De transitie van kloosters is een onderwerp dat, gezien de katholieke identiteit van de provincie, ook in Noord-Brabant speelt. We leken aanvankelijk zelfs de voorloper in het proces, maar inmiddels is Limburg verder. Niet dat dat bezwaarlijk is, het betreft hier immers geen wedstrijd. De beslissingen die we de komende jaren mogelijk nemen vereisen grote zorgvuldigheid, waarbij gedeelde ervaringen onmisbaar zijn.

Proactief handelen

Leren van elkaar en samenwerken helpen ons verder. Dus trekken in Brabant provincie en religieuze instituten samen op, waarbij ze vooral kijken hoe ze met proactief handelen de herbestemming van kerken, kloosters en kapellen op een goede wijze kunnen sturen. Een eerste inventarisatie leverde al een goed beeld op. Op basis van bezoeken aan 21 plekken kwam naar voren dat de plannen die deze religieuze instituten momenteel maken in drie categorieën zijn op te delen:

- herbestemming
- nevenbestemming naast religieuze functie
- voortzetting religieuze functie met neveninkomsten.

St Catharinadal,
Oosterhout

De KNR nam enkele jaren geleden het initiatief om tot een inventarisatie te komen van alle nog in bezit van religieuzen zijnde en nog door religieuzen bewoonde kloostergebouwen in Nederland. Deze opdracht werd in 2008 afgerond, met als resultaat een database waarin 170 kloosters zijn opgenomen. Van dat aantal bevindt zich er circa 70 in Noord-Brabant. De toekomst van deze kloostergebouwen staat de komende jaren centraal, want in die periode zullen

tientallen kloostergebouwen van eigenaar wisselen.

Goede partners, voorkom tijdsdruk

In het Eindhovens Dagblad waarschuwde ik recentelijk dat ordes of congregaties zich niet in de armen moeten storten van de eerste de beste projectontwikkelaar die bij ze aanklopt. Ik wil met deze uitspraak zeker geen klopjacht op projectontwikkelaars openen. Want eerlijk is eerlijk, ze

hebben bij de uitvoering van ingewikkelde trajecten in het verleden ook vaak een positieve rol gespeeld. Ik hoop alleen dat de religieuzen goede sparringpartners zoeken en het heft in handen houden.

Het boekje **'Kloosters als religieus erfgoed. Bouwstenen voor een te voeren beleid'** en **'Herbestemming van kloosters, een korte handleiding'** zijn in 2008 in Maarssen gepresenteerd en liggen sindsdien op de nachtkastjes van de besturen. De centrale boodschap is: Begin tijdig met het nadenken, zodat verschillende opties de revue kunnen passeren. Onder tijdsdruk genomen besluiten zijn niet altijd de beste.

Tijdens het jaar van het religieus erfgoed is in 2008 aandacht gevraagd voor de kansen en bedreigingen van onze kerken, kloosters en kapellen. Ze vormen een wezenlijk bestanddeel van onze cultuur en dienen ook voor de komende generaties in een of andere vorm bewaard te blijven. De daad bij het woord voegend, hebben we met diverse partijen gesproken en kwamen ook bij de provincie terecht.

Rol provincies en gemeenten

De provincies en gemeenten kunnen bij het veiligstellen van het religieus erfgoed een cruciale rol spelen. Monumentale kloosters zijn immers ook cultuurhistorisch van groot belang. Het zijn de uiterlijke tekenen van de kerkelijke en

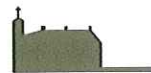
maatschappelijke rol die de religieuzen gedurende een lange periode gespeeld hebben. Het zijn op hun manier herinneringen aan die periode en daarom verdienen zij het met zorg behandeld te worden.

Contact met provincie en gemeenten is van groot belang. Kloosters zijn vaak grote complexen op voor gebiedsontwikkeling interessante plekken. De herbestemming van een klooster kan dan ook een extra impuls voor een dergelijke ontwikkeling betekenen. Met de provincie Limburg wisselen we ervaringen en gedachten uit hoe we op een proactieve wijze en met beperkte middelen zo goed mogelijk kerken en kloosters kunnen behouden als religieus erfgoed.

Samenbrengen partijen

Haalbaarheidsstudies kunnen er toe bijdragen dat verschillende mogelijkheden tegen elkaar kunnen worden afgewogen. Hopelijk kunnen bijdragen door derden om deze studies mede te financieren, religieuze instituten van dienst zijn.

Ook de provincie kan, vanuit haar positie van middensbestuurslaag, een specifieke bijdrage leveren aan het proces van herbestemming. Bijvoorbeeld door het bij elkaar brengen van partijen, die onder andere ook financieel een impuls kunnen geven. Zo'n bijdrage haalt

mogelijk ook andere partijen over constructief mee te werken aan de herbestemming van kloosters.

Doelen en randvoorwaarden

Een aantal kloosters zal ook in de toekomst door religieuzen bewoond blijven. Voorbeelden zijn de abdijen in Zundert, Berkel-Enschot, Heeswijk en de kloosters van de Clarissen en Franciscanen in Megen. Plekken die met behulp van financiële middelen vanuit de onderlinge solidariteit van de Nederlandse religieuzen bouwkundig klaar zijn voor de komende decennia. Ook in 2060 zullen deze spirituele tankstations velen van niet-fossiele brandstof blijven voorzien.

Echter, de komende tijd zullen in Nederland tientallen kloosters van eigenaar wisselen. Bij het nadenken over het toekomstige gebruik en eventuele herbestemming is het belangrijk vooraf de nodige gegevens te verzamelen. Aan de hand daarvan kunnen doelen en randvoorwaarden worden geformuleerd en een aantal oplossingsrichtingen worden onderzocht. Uiteindelijk, als laatste stap in het proces, kunnen conclusies worden getrokken.

In de traditie staan

In dat afwegingsproces kunnen spanningen ontstaan tussen een maximale opbrengst en een maximale

invulling van de gestelde randvoorwaarden. Juist daarom is gedegen vooronderzoek noodzakelijk en zouden de eigenaren, de besturen van religieuze instituten, de diverse bestemmingsmogelijkheden op zijn minst in kaart moeten brengen.

Een resultaat kan zijn dat een kloostergebouw, ook als er geen religieuzen meer wonen, toch door de omgeving als klooster wordt gezien en ervaren. En dat niet alleen vanwege het gebouw maar ook omdat er activiteiten in plaatsvinden die in de traditie van de religieuzen staan, zoals zorg en andere activiteiten ten behoeve van mensen die door anderen niet gezien worden. Zo kan ook de grote betekenis van de religieuzen voor de samenleving zichtbaar en voelbaar blijven.

Kortom laten we in een gezamenlijke krachtsinspanning voor komende generaties deze bakens, deze identiteitsdragers van Brabant zichtbaar houden. Voor velen is het nu nog te vroeg om definitieve besluiten te nemen. Maar ik hoop dat er bereidheid is om zich te oriënteren op de wijze waarop een mogelijke herbestemming kan worden gerealiseerd.

De Nieuwe Orde *

**Een nieuwe rol voor
kloosters en ordes
in de komende eeuwen**

Verbinden van werelden

1 Velen kennen het klooster nog als een fenomeen dat hun
dagelijkse omgeving doordeesemde, met broeders en
zusters in de familie, ziekenzorg en het onderwijs. Anderen
kennen kloosters alleen van op afstand, als een geïsoleerde
monumentale spirituele wereld achter een hoge muur, fysiek
2 dichtbij, maar o zo ver verwijderd van de wereldse wereld.
Sommigen bezoeken de sereniteit van het kloosterleven
met enige regelmaat voor een retraite, bezoek of meditatie.
Weinigen beseffen dat de mensen en de intrinsieke waarden
die dat kloosterleven vormen op dit moment uitsterven.
Achter de kloostermuren vindt een stille en koude sanering
plaats.

Hier wreekt zich de eeuwenlange beslotenheid van een
kloostergemeenschap. Een congregatie is een mini-
samenleving binnen een eigen gebouwconstellatie, en zij
besluit als gemeenschap wat er geschiedt met het gebouw en
de orde. Het is niet meer dan logisch dat zij op dit moment
kiezen voor een waardig en verzorgd afscheid van het
kloosterleven: het gebouwencomplex wordt overgedragen
3 aan een andere congregatie, lokale gemeente of promotor
en de ouderen verhuizen naar een zorginstelling.

4 Ook al blijft in deze overdracht het monumentaal cultureel
erfgoed vaak wel gehandhaafd, is er nauwelijks aandacht
voor het verdwijnen van het eeuwenoude en ontastbare
erfgoed: de ziel van het klooster. Kloosters zijn nog van
het zeldzame type gebouwen (naast kerken, universiteiten
en enkele handelskantoren) die soms eeuwenlang een
continu en intensief gebruik hebben gekend. Bij kloosters
is er een sterk verband tussen het gebruik van het gebouw,
de organisatievorm van de gemeenschap en de ruimtelijke
verschijningsvorm. Hergebruik, hoe prachtig ook, gaat
meestentijds geheel voorbij aan de - soms letterlijke -
gebruiken en regels van de orde. De ziel van een klooster zit
niet alleen in de bakstenen. De ziel van het kloosterleven
is, zelfs in een geseculariseerde samenleving, de moeite
waard om te vertalen naar de komende eeuwen. Met name
ook omdat het kloosterleven zich niet alleen beperkt tot
5 het gebouw sec, maar zich vaak uitstrekt over een ruime
stedelijke of landschappelijke omgeving.

6 De waarden waar kloosterordes voor staan zijn immers vaak
zo basaal en eeuwigdurend, dat hun vertaling ervan naar
een specifieke leefwijze en bouwvorm juist in deze tijd een
inspiratie kunnen zijn. Niet alleen voor bezinning, maar
voor een structureel evenwicht tussen werk en rust, tussen
zin en onzin. Iedere orde heeft hiervoor een specifieke stijl in
aangebracht die ook voor nieuwe vormen van samenleven en
-werken goed toepasbaar zijn.

**Hoe kan de ziel van het kloosterleven gecontinueerd
worden door meer verwante functies bij het kloosterleven
te plaatsen (als extra draagvlak) en zelfs na sluiting dat
erfgoed doen laten voortleven?**

Kloosters van oude naar nieuwe ordes

In hoofdlijnen is te zien dat de kloosterordes op de lokatie
met een specifieke gebouwtype en -organisatie en met
gerichte activiteiten een eigenzinnige relatie met de
buitenwereld aangingen. Door actief te zoeken naar woon-en
werkvormen die bij die specifieke organisatievorm passen,
kunnen de eeuwenoude ordes doorvertaald worden naar de
21e eeuw en verder.

- de Benedictijner ordes - levend volgens de meest
oorspronkelijke, oude regel van Benedictus - streven een
bijna autarkisch leven na met een doelmatige bouw en
landbouw. Doorbouwend op deze kwaliteiten zouden
passende programma's kunnen zijn: landbouwopleiding,
laboratoria, praktijk onderricht, bouwkundig onderzoek,
zorgboerderij of biologische horeca. Passende
woonvormen zijn te vinden in gemeenschappen die
hun verband vinden in het streven naar duurzaamheid,
biodynamische landbouw of zelfbouw.
- de Augustijner orde is een oude orde die veelal introk
in huizen en kastelen die werden aangeboden door
gelovige landheren. Zij hadden bijzondere aandacht
voor kennisontwikkeling, kunstnijverheid en
boekproducties. Doorredenerend op deze kwaliteiten
zouden sabbaticals en opfriscursussen rondom taal,
wiskunde, of kunstgeschiedenis en kunstnijverheid,
postdoc opleidingen kunnen passen, alsmede de
productie van boeken, digitale omgevingen, uitgeverijen
of drukkerijen. Passende woonvormen zouden los-vaste
verbanden van studenten en ZZP-ers kunnen zijn die
hun toewijding aan intellectueel of creatief werk volledig
combineren met hun woonvorm.
- de Franciscaner ordes zijn de nieuwste ordes uit eind
18e en begin 19e eeuw met een aandacht voor zorg en
basisonderwijs, armen- en ziekenzorg en hulpverlening.
Doorwerkend met die kwaliteiten passen functies als
verslavingsretraites en -zorg, levensscholen, ouderen
en/of algemene zorg, internaat of een outward
bound school. Deze functies zijn dan gecombineerd
te zien met al dan niet tijdelijke woonvormen zoals
vluchtelingenopvang, zorghotel, verzorgingstehuis of
internaten.

Voorbeelden

Op dit moment zijn er enkele voorlopers in het vertalen van
kloosters naar de nieuwe tijd.

- ZIN in Vught combineert een conferentie- en
bezuinigingsoord met het ritme van de orde van de Fraters
van Tilburg, die aldaar ook wonen. 7
- Het Emmausklooster in Maarssen haalde het landelijk
nieuws door de betrekking als part-time non aan te
bieden.
- In Duitsland is al enige tijd een herwaardering van het
begijnleven aan de gang. Alleenstaande vrouwen (evt.
met kinderen) leven samen in een leken-gemeenschap. 8

Eén regio

In de geschiedenis zijn vanuit drie windrichtingen anti-moniale bewegingen geweest (Hollandse Reformatie, Franse Revolutie, Duitse Kulturkampf) waardoor het actieve kloosterleven in de 20e eeuw zich alleen goed kon ontplooiën in het katholieke gebied dat 'het Groene Hart van de Rand-Ruit-Ruhrstad' kan worden genoemd: Noord-Brabant en Limburg in Nederland en Antwerpen, Vlaams Brabant en Belgisch Limburg in België.

In dit gebied was het katholieke leven ononderbroken en vanzelfsprekend gecombineerd met de wereldse taken; ora et labora oftewel bid en werk. Deze regio zou zich als zodanig nog steeds actief kunnen onderscheiden door die leefregel opnieuw te vertalen naar een eigentijdse combinatie van 'toegewijd leven en werken' (zie voorbeelden hiervoor): een leven waarin de waardevolle landschappelijke omgeving en monumentale kloosters in nieuwe relaties staan tot kennis, zorg en zingeving. Tevens zou de bewustwording van die waarden op een minder gedateerde spirituele wijze, en meer op een moderne manier vertaald kunnen worden naar 'toewijding', 'evenwicht' en 'zingeving', waardoor de verborgen historische waarden opnieuw kunnen worden ontdekt.

Voorbeelden

Op dit moment ontwikkelen zich daartoe voorzichtig eerste perspectieven, maar deze beperken zich thans nog vooral tot het behoud van het fysieke kloostergebouw, danwel tot toeristisch-recreatieve bezinningsarrangementen:

- De Nederlandse provincie Limburg promoot bezinning in het programma 'Bezin in Limburg' waarin kloosters een rol spelen. Er is in ieder geval de ambitie om het bezinningstoerisme meer internationaal te maken in Euregionaal verband.
- De Wandelmaat is een bureau voor kloosterwandelingen organiseert tussen kloosters waarbij in het kloosterritme wordt meegeleefd.
- De provincie Noord-Brabant inventariseert met de Konferentie Nederlandse Religieuzen de stand van zaken rond de kloosterordes en richt daartoe een steunpunt in.

Vragen

Teneinde een meer verantwoorde doorontwikkeling van het religieus erfgoed - ook naar gebruik en organisatie - te garanderen (zie hiervoor) is een meer genuanceerde benadering zowel naar complex als op een hoger schaalniveau nodig. Ook de ordes zelf wensen een opschaling naar aangrenzende regio's, met name Vlaanderen, en andere partners, om kansen te benutten en ervaringen uit te wisselen. Op die manier kunnen congregaties gemakkelijker zoeken naar betrouwbare ontwikkelpartners die in de geest van de congregatie meedenken.

Is het mogelijk het steunpunt dat thans in ontwikkeling is in Noord-Brabant een grotere grensoverschrijdende rol te geven en daarbij tevens een platform voor kennisuitwisseling op te zetten? Daarin komen zaken aan de orde op alle fronten: overdracht, financieel-economisch, juridisch, sociaal, ruimtelijk en cultureel.

Zijn er pilotprojecten te benoemen waar andere kloosterordes en regio's van kunnen leren en die als voorbeeldfunctie ondersteund kunnen worden, omdat ze zowel lokaal als interlokaal een grote rol spelen?

Is er een internationale relatie mogelijk, waarbij de kloosterordes met elkaar en met beleidspartners een visie formuleren over de vertaling van het spiritueel en cultureel erfgoed naar economische toekomstwaarden?

Is er een investeringsfonds en/of kennisnetwerk mogelijk waarin publieke en private partijen investeren in de culturele branding, publieke kennisuitwisseling en economische ontwikkeling van kloosters (vergelijkbaar met IBA Emscherpark),

Is er een formele grensoverschrijdende samenwerking mogelijk binnen bv. Europese Interreg-fondsen en welke partners zouden daaraan mee willen doen? (bv. Kempens Landschap in 2 Zeeën')

Is er een fysiek-toeristisch netwerk mogelijk van fietswandelpaden, stiltezones met verblijfsarrangementen die een stevigere ruimtelijke verbinding mogelijk maakt tussen landschap, bestaande kloosters en creatief hergebruik van het erfgoed?

ENKELE BROEDERS VAN O.L.V. VAN LOURDES VOOR DE INGANG VAN DE NIEUWBOUW VAN DE ST. ALOYSIUSSCHOOL TE DONGEN IN DE JAREN 60.

1 Doordeseming van het dagelijks leven in Dongen

De katholieke gemeenschap werd decennialang aangevoerd door de pastoors, waarbij de praktische zorg en het onderwijs uitgevoerd werd door broeders en zusters van de nieuwe kloosterordes naar de Franciscaner leer. De nieuwe ordes ontstonden rond 1900, zij dienden - meer dan de oude ordes - een praktisch maatschappelijk nut. Zij kenden een enorme toeloop, mede door de armoede in regio's. Minstens één lid van het grote gezin had in die tijd een roeping.

De broeders van O.L.V. van Lourdes verzorgden het lesprogramma voor basis- en voortgezet onderwijs in Dongen voor bijna 100 jaar. De Aloysiusschool stond tot de sluiting in 1987 onder leiding van Broeder Urbanus. Hij woont nog steeds in Dongen en speelt in het maatschappelijk leven een grote rol. De congregatie verzorgde in hoogtijdagen naast dit basisonderwijs ook het onderwijs aan de kweekschool, Mavo en deden missiewerk.

Het oude klooster van de broeders van O.L.V. van Lourdes werd rond 1984 overgedragen aan de congregatie van de Witte Paters. Zelf verhuisden ze naar het comfortabele gelijkvloers gebouw Glorieux even verderop. In 2009 zijn de broeders ingehuisd bij de zusters Franciscanessen in het Glorieuxpark in Eindhoven.

Glorieux, waar de broeders tot voor kort woonden wordt thans verbouwd tot verzorgingseenheden voor Vita Zorg.

De St. Aloysiusschool is eigendom van de gemeente Dongen en herbergt sinds de sluiting ateliers en diverse maatschappelijke functies. Een grootschalig woningbouwplan in en om de school werd in 2010 door protesten uit de buurt met succes tegengehouden.

In Dongen is ook de congregatie van Franciscanessen van Dongen gevestigd, die ook basisonderwijs, Havo en huishoudschool verzorgden, thuiszorg en een gasthuis voor zieken beheerden. Samen met de broeders en de pastoren vormden zij de stuwende factor in verzorging en onderwijs tot in de jaren 70.

Het ziekengasthuis van de zusters werd in 1973 gesloopt om plaats te maken voor een grootschalig modern bejaardenhuis de Volckaert. Deze werd in 2006 gesloopt om plaats te maken voor meer passende zorgformules, aansluitend bij Glorieux van Vita Zorg.

De zusters Franciscanessen wonen nog steeds in hun moederhuis in Dongen. Dit is in 2004 omgebouwd tot verzorgingshuis voor religieuzen en niet-religieuzen. Het staat in de top van de Nederlandse verzorgingstehuizen. De Witte paters maken onderdeel uit van een wijd verbreide congregatie in Nederland en België en zijn actief in missiewerk. Dongen huisvest het provinciaal van de Witte Paters.

2 Intreden: slechts op bezoek

De Open Kloosterdag 2008 in Nederland trok 20.000 bezoekers. Bezinningsweekenden en retraites zijn sinds enige tijd zeer po-

pulair, er zijn vaak wachtlijsten vanwege de beperkte mogelijkheden.

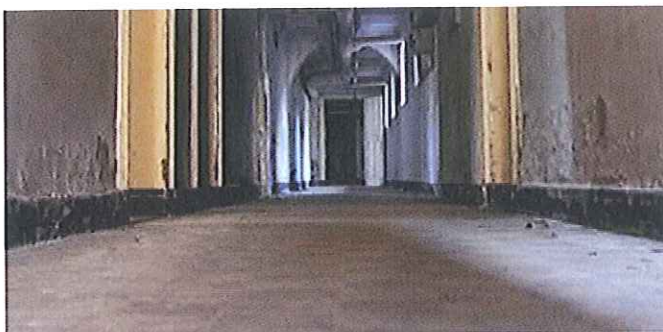

EEN TUIN IN BERKEL-ENSCHOT WORDT Vernoemd NAAR DE TRAPPISTINNEN.

3 De Trappistinnen verhuizen naar de stilte

De Trappistinnen van Berkel Enschoot zijn onder veel media-aandacht verhuisd naar Oosterbeek. De zusters wilden meer rust en het monumentale klooster vroeg te veel onderhoud voor de kleine gemeenschap. Een projectontwikkelaar heeft jarenlang de overname begeleid en met de planning van nieuwe woningen in de kloostertuin, appartementen in het verbouwde klooster en een culturele bestemming voor de kerk stonden zij garant voor de nieuwbouw van de zusters.

Toen evenwel de zusters goed en wel verhuisd waren, was de crisis in de bouw toegeslagen en kon de nieuwbouw geen doorgang vinden - en de zusters niet betaald. Tot in de hoogste gerechts-hoven is uiteindelijk voorkomen dat de zusters failliet zouden gaan. Het TV-programma "verhuizen naar de stilte" toont niets van dit proces, wel de spirituele, fysieke en emotionele verhuizing van de zusters.

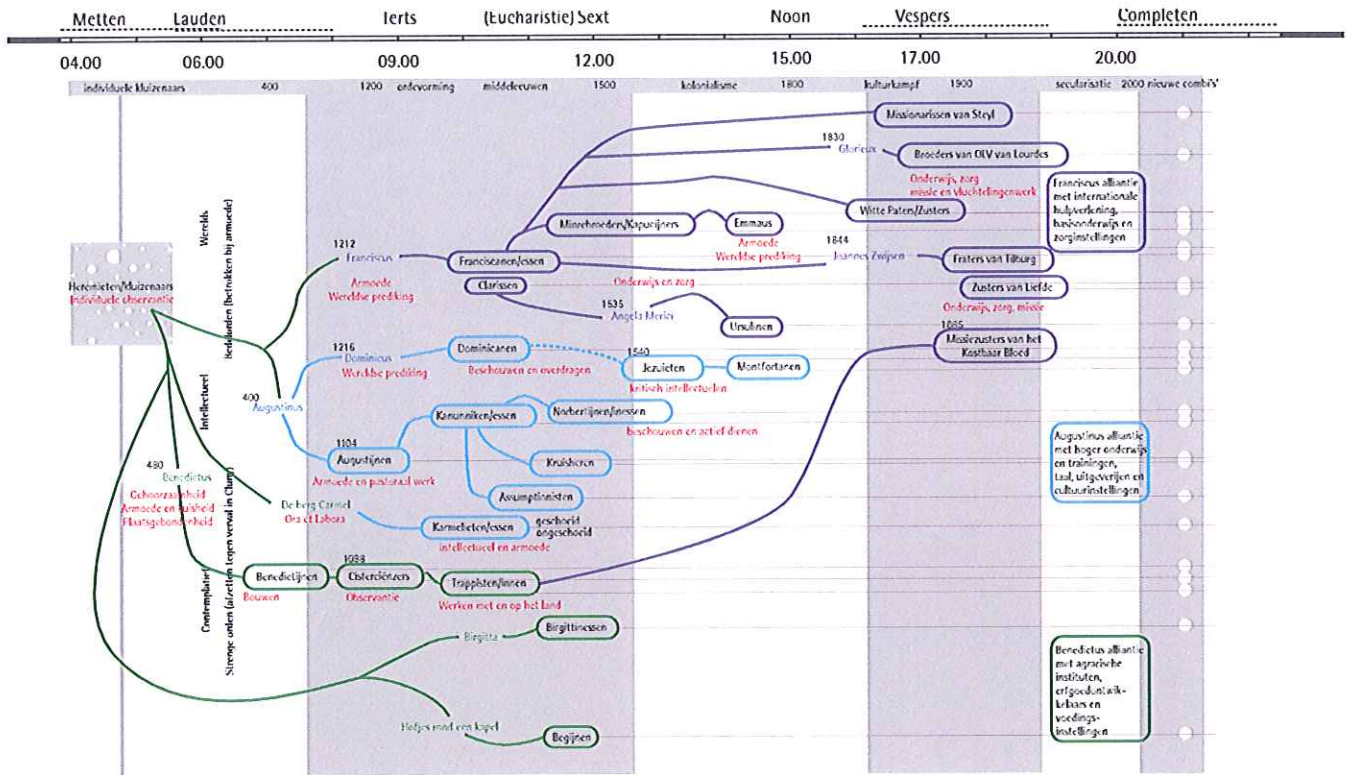

LEGE GANG IN KONINGSBOSCH EN INBOUW VAN WOONUNITS IN HET CLARAKLOOSTER TE DEN BOSCH

4 Herbestemmen van kloosters

Vooraf kleinere gemeenten hebben nogal eens een overschot aan veel te grote ruimten. Zo staat het Limburgse klooster Koningsbosch al jaren leeg, het dorp met 1480 inwoners in een krimpende regio heeft niet direct antwoord op het zinvol benutten van dit rijksmonument.

In de gemeente Den Bosch is het Claraklooster al lange tijd herbestemd tot een gewild wooncomplex. De inpassing van de nieuwe functie wordt door de een zorgvuldig, de ander onzorgvuldig genoemd. Weliswaar zijn elementen duidelijk herkenbaar, de orde van de dag wijkt sterk af van de ziel van de Clarissen die er eeuwenlang leefden.

STAMBOOM VAN DE BRABANTSE KLOOSTERORDES

5 Kloosterordes

'Klooster' stamt af van het Latijnse woord 'claustrum', afgesloten ruimte. Men definieert het wel als een gemeenschappelijke woning van monialen, die op basis van gedane geloften een regel en strikte dagindeling volgen. Onder het motto 'ora et labora' is er sprake van een contemplatief en actief leven. (Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant)

De ordes variëren in de mate van contemplatie of wereldse activiteit, strengheid of souplesse. Vrouwen en mannenordes zijn gescheiden.

Benedictus: Ora et Labora – bid en werk
De sterk plaatsgebonden orde is contemplatief, gesloten met een sterke hang naar stilte en autarkie en daarom veelal verder afgezonderd van dorp of stad. Dit uit zich onder meer in een ommuurde klooster waarbinnen eigen landbouw, eigen bouw en voedselvoorziening worden verzorgd, zoals de bekende trappisten bierbrouwerijen.

Juist deze orde was vroeger het minst toegankelijk maar tegenwoordig het meest bij bezoekers in trek vanwege de extreme vorm als meditatie- en bezinningsoord voor intellectuelen en zakenmensen alsmede de aantrekkelijkheid van de ambachtelijke producten van bier en biologische producten.

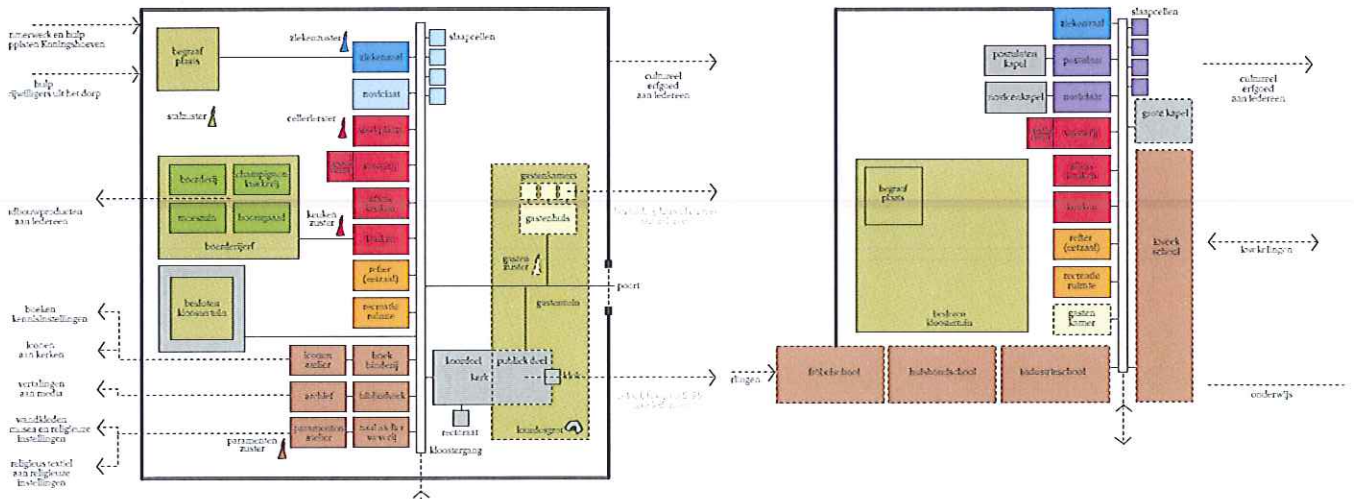
Voorbeelden van deze kloosters:
Koningshoeven Berkel-Enschoot, De Achelse Kluis en Westmalle.

Augustinus: Tolle, lege! – Neem en lees
Sterk intellectuele en strenge maar actievere orde, grondleggers van katholieke universiteiten. Bijzondere aandacht voor boekdrukkunst, taal en kritische beschouwing, naast bezinning en ook actiever werk voor armen en de missie. Veelal imposante kloosters -voormalige kastelen van de weldoener- in of aan de rand van dorp of stad.

Voorbeelden van deze kloosters:
Montfortanen Oirschot, Assumptionisten Boxtel, Averbode)

Franciscus: Bemint Hem in elkaar
Meest voorkomende orde, actief, open en in de regel minder streng en verantwoordelijk voor basis en voortgezet onderwijs, zorg en missie. De kloosters zijn meestal in het dorp of de stad gelegen en bevatten naast het frater/zusterhuis vaak ook de school, internaat, inrichting of ziekenhuis. Deze laatste bevinden zich ook wel eens vaker geïsoleerd buiten de gemeenschap.

Voorbeelden van deze kloosters:
Paters van Heilig Hart Bavel, Zusters van Liefde Schijndel, Clarissenklooster Eindhoven

publiek toegankelijk
 privé
 wereldse relatie
 slaap vertrekken
 dagelijkse verzorging
 ontspanning
 ziekenzorg
 sicruin
 moestuun
 ontplooiing en nijverheid
 spiritualiteit
 gastenverblijf

SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN HET TRAPPISTINNENKLOOSTER IN BERKEL-ENSCHOT (LINKS) EN DE ZUSTERS VAN LIEFDE IN TILBURG (RECHTS)

6 Gesloten abdijen en ingebedde kloosters

Het verschil tussen de oudere Benedictijner en Augustijner ordes en de nieuwe ordes naar Franciscaner leer is groot en ook fysiek aflesbaar. De eerste zijn veelal ommuurde werken buiten of tegen de stad gelegen, de laatste zijn juist ingebed in het maatschappelijk leven, vaak zelfs met school of ziekenhuis pal

naast het klooster. Dit verschilt per orde en per gemeenschap, vaak is aan de plattegrond en de ligging van het klooster te onderscheiden of een orde meer contemplatief of praktiserend is, streng of rekkelijk.

ZIN, VUGHT (LINKSBOVEN) EN NIEUWE BEGIJNHOVEN IN DUITSLAND

7 Zin, Vught

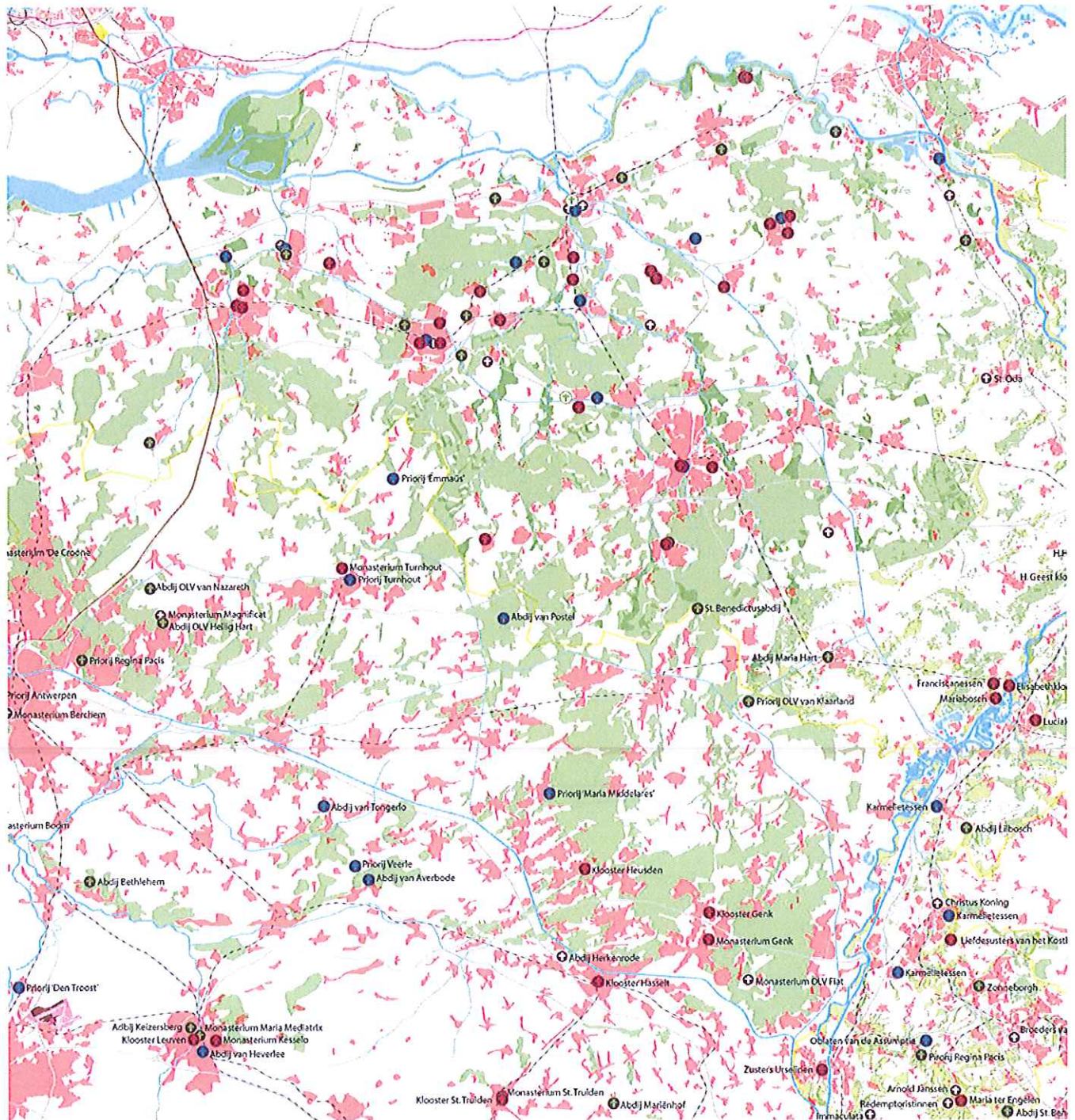
Zin in Vught is een samenwerking tussen de Fraters van Tilburg en communicatiebureau Bikker, waarbij de fraters zijn gehuisvest op het terrein en de activiteiten sterk verbonden zijn met het kloosterlijk dagritme. Op deze manier zijn de Fraters passend en op een voor hen waardevolle plek voorzien in hun oude dag en is er een hedendaagse voortzetting van hun waarden en activiteiten.

Dit komt ook tot uiting in de ingetogen architectuur. Zin is gericht op bedrijven, instituten en individuen onder het motto 'ziel en zakelijkheid'. Het biedt tevens een gastatelier voor kunstenaars en er is een huishoudgroep van mensen met een verstandelijke beperking.

8 Nieuwe begijnen

In Duitsland is er een stroming gaande waar alleenstaande vrouwen (met eventueel kinderen tot 18 jaar) nieuwe begijnhoven ontwikkelen. In de vorm van een stichting worden nieuwe collectieve wooncomplexen opgezet, de

vrouwen hebben verschillende geloofsovertuigingen, maar delen wel een zekere spirituele wijze van leven. Vandaar dat de stroming 'de nieuwe Begijnen' wordt genoemd.

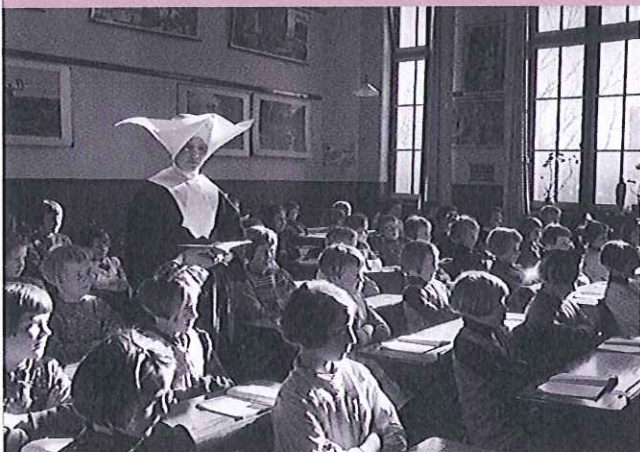
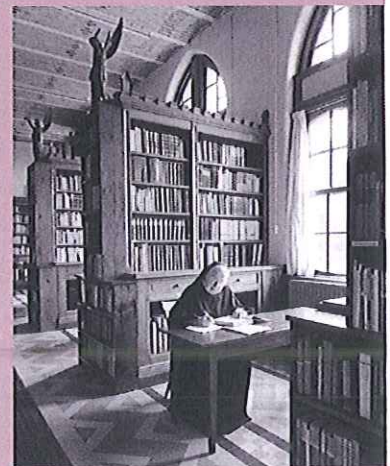
9 Spreiding van kloosters over de regio (in bewerking)

bit.ly/kloosters toont de online kaart met de stand van zaken

van de kloostertransities. (in bewerking)

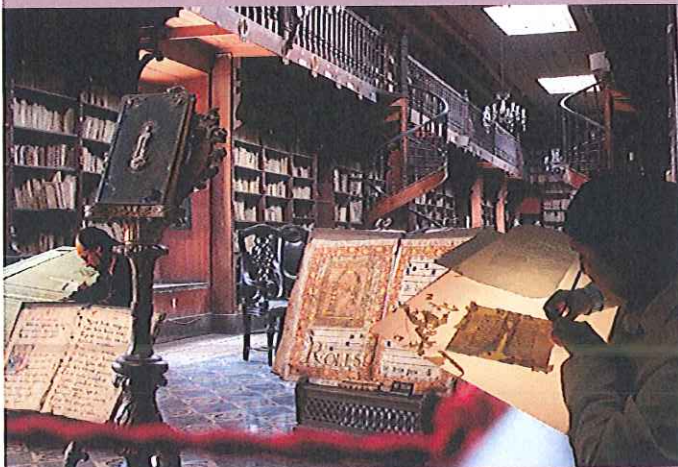

Vertaling van de Augustijner ordes naar nieuwe werkvormen rondom de creatieve klasse en studie.

Vertaling van de Benedictijner orde naar nieuwe vormen rondom zelfbouw en biologische (stads)landbouw.

Vertaling van de Franciscaner orde naar hulpverlening.

urban-unlimited

Inventarisatie naar een grensoverschrijdende samenwerking
rondom een nieuwe rol voor kloosters en ordes. maart 2011.

Deze studie is mede tot stand gekomen door een startsubsidie
van het Stimuleringsfonds voor Architectuur, deelregeling Ste-
denbouw.

Luuk Boelens +31 6 47 48 63 49
Wies Sanders +31 6 53979 277
info@urbanunlimited.nl
Postbus 396
3000 AJ Rotterdam
Nederland

Geredigeerde tekst van een toespraak op een Themaseminar Kloosterordes en congregaties op 24 september 2008

Wat zijn religieuzen.

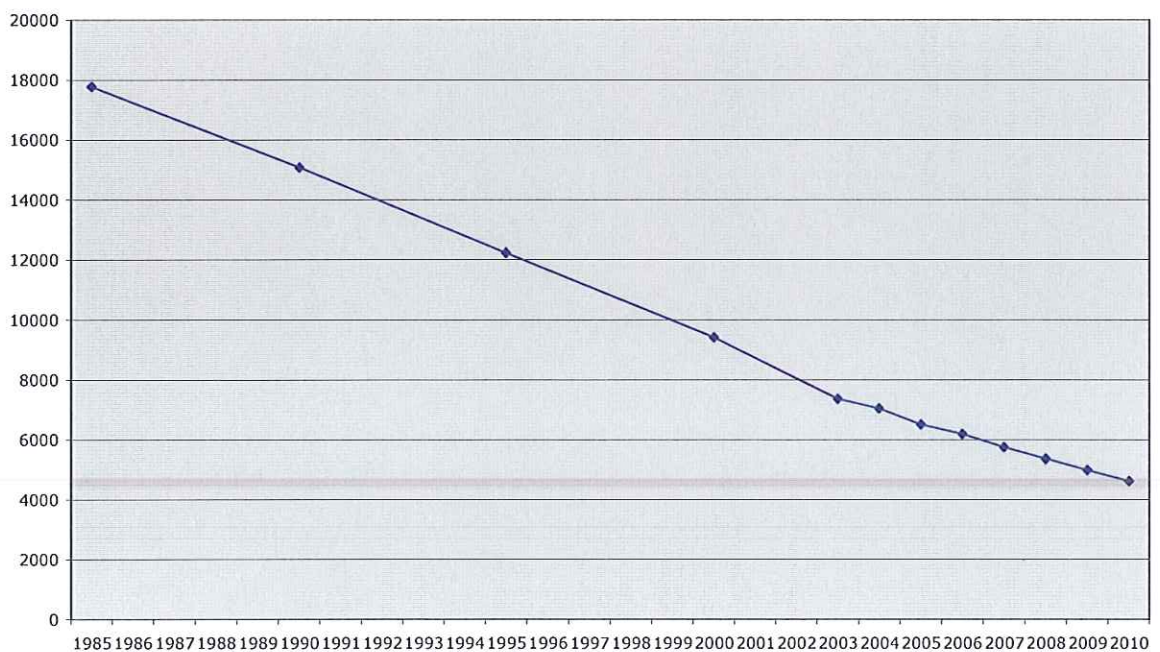
Mensen die gekozen hebben voor een fulltime dienstverband met God. Duizenden mannen en vrouwen die de wereldse goederen achter zich gelaten hebben en binnen een orde of congregatie de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid afgelegd hebben. Ze hebben zich voor 'eeuwig' verbonden aan hun instituut en zich in dienst gesteld van de mensen die hulp nodig hebben. Keuze voor de armen zowel hier als in de derde wereld. De meesten leven in gemeenteverband, dat wil zeggen groepverband in een klooster. Van daar uit werden de werken gedaan en de gebeden verricht. Veelal in een strikte dagorde.

In de jaren dertig, veertig en vijftig waren er tienduizenden 40.000 a 50.000 religieuzen. Per 1 januari 2008 bijna 9.000, maar je kunt even zo zeer ruim 8.500 zeggen.

Dit zijn dramatische cijfers en als we een onderscheid tussen de verschillende soorten van religieuzen maken is de situatie bij wat wij de actieve vrouwelijke religieuzen noemen, nog dramatischer.

Van bijna 18.000 in 1985 naar minder dan 5000 nu.

actieve vrouwelijk religieuzen

Deze daling is direct een gevolg van het stoppen van de aanwas vanaf de jaren zestig. De rooms-katholieke kerk zette met het Tweede Vaticaans concilie de deuren open. Een groot aantal van de religieuzen ging door die deuren daadwerkelijk naar buiten en kwam niet meer terug. De jaren zestig zijn het begin van de ontkerkelijking/secularisering. De maatschappij veranderde radicaal. Het individu kwam voorop te staan. Sociale verbanden verkruiden. Ik hoef natuurlijk niet uit te leggen wat ruim veertig jaar geen of nauwelijks aanwas voor demografische gevolgen heeft. De vrouwenemancipatie, waaraan de zusters veel bijgedragen hebben, had ook minder aanwas tot gevolg. Je hoefde als meisje niet meer in te treden en je voor eeuwig te verbinden om bijvoorbeeld verpleegster te kunnen worden. Als je in 1920 in Stampersgat als zevende meisje op een boerderij werd geboren en in de jaren des ondersheids verpleegster wilde worden, trad je bij de zusters van Mater Dei in, want die runden o.a. het Ignatius ziekenhuis in Breda.

Uitleg over verschillende soorten religieuzen

Vier groepen

Ik begin bij de vrouwen, want die zijn niet alleen het belangrijkste maar ook het grootste in omvang.

De eerdergenoemde *actieve vrouwelijke religieuzen*, zijn alle ca. 100 tot 150 jaar geleden opgericht rond concrete doelen.

Ziekenhuizen, onderwijs, bejaardenzorg, thuiszorg en dergelijke. Bijna alle steden in dit land, ook in het hoge Noorden, hadden een ziekenhuis dat door religieuzen is gesticht. De leidinggevendenden die dit toen realiseerden, zijn de CEO's van de negentiende en twintigste eeuw. Ik denk dat de vele managers die er vandaag zijn, en wie wil er nu niet manager achter zijn naam hebben staan, een puntje aan de capaciteiten en het doorzettingsvermogen van deze mensen kunnen zuigen. Inspraakprocedures moesten nog worden uitgevonden, men ging gewoon aan de slag. Mensen hadden hulp nodig en die kwam er dus ook. Menslievende zorg was de drive die deze organisaties het onmogelijke mogelijk deed maken. Mensen die buiten de boot vielen en gewoon niet werden opgemerkt. Zo ging het ook in het onderwijs en de bejaardenzorg. Enorme complexen werden uit de grond gestampt en vormen nu nog een belangrijk element in de stedelijke of andere bebouwingen. In het jaar van het religieus erfgoed (2008) stonden met name deze complexen, naast kerkgebouwen en dergelijke, centraal. Nu alle religieuzen uit de ziekenhuizen zijn verdwenen, dreigen hun pioniersdaden in vergetelheid te geraken. Met lede ogen zien zij hun menslievende zorg veranderen in marktdenken.

In mijn stad, Breda, werd in 1922 het Ignatius ziekenhuis door de zusters Franciscanessen van Mater Dei gesticht. Na hun terugtrekking uit dit ziekenhuis hebben er diverse fusies plaatsgevonden en is de naam veranderd in Amphia ziekenhuis. Waarom weet niemand, maar wel presteert het ziekenhuis steevast laag in de top van de Nederlandse ziekenhuizen. Ik beweert niet dat door het vertrek van de zusters wordt veroorzaakt. Maar ik vermoed dat de zusters, die nu in hun kloosterverzorgingscentrum verblijven, daar onrustig van slapen.

De *broeders*, die zich in enkele gevallen enigszins chiquer *fraters* noemen, hebben een vergelijkbare positie vervuld, maar waren in aantal veel geringer. Gemiddeld genomen zo'n tien procent van de aantallen vrouwelijke religieuzen. Hun activiteiten vinden we voornamelijk terug in het onderwijs. De *Fraters van Tilburg* met hun *Zwijssen Stichting* zijn legendarisch. Nu worden de schoolboeken nog steeds gedrukt door *Zwijssen uitgeverij*, maar is deze tak volledig zelfstandig geworden en staat geheel los van de *fraters van Tilburg*.

De *moniale* gemeenschappen of wel de contemplatieve vrouwelijke religieuzen.

Dit is kleinste groep die anno 2008 een kleine 500 leden omvatte. Veelal wonend in kleine gemeenschappen. Zoals de *Karmel* en de *Clarissen*. Gasten ontvangen en koorgebed vormen hun belangrijkste activiteiten. In tegenstelling tot de actieve vrouwelijke religieuzen hebben ze nauwelijks financiële middelen. Van bidden wordt je nu eenmaal niet rijk.

De *priesterreligieuzen*.

Dit zijn de gewijde mannen, die in tegenstelling tot de priesters van de bisdommen in gemeenschapverband leven en allerlei taken in wetenschap, instituten en zielzorg vervullen en vaak in een eeuwenlange traditie staan. De *Jezuïeten*, de *Dominicanen*, de *Franciscanen* zijn voorbeelden. Maar ook de *Benedictijnen* en *Trappisten* die in hun abdijen jaarlijks duizenden gasten ontvangen.

De religieuzen leven langer dan de gemiddelde Nederlander en de sterftetabellen van het CBS moesten dan ook door het KASKI herberekend worden.

Veel religieuze instituten hebben stichtingen in het buitenland gedaan, voornamelijk ten zuiden van de evenaar. Indonesië bijvoorbeeld worden ziekenhuizen en onderwijs door religieuzen beheerd, zoals dat tot voor kort in Nederland het geval was.

De Konferentie Nederlandse Religieuzen is de koepelorganisatie waarbij vrijwel alle in Nederland gevestigde religieuze instituten zijn aangesloten. Het doel is belangenbehartiging onder het motto l'union fait la force. Eendracht maakt macht. U begrijpt dat namens 200 instituten naar overheden optreden meer financiële zoden aan de dijk zet dan een afzonderlijke benadering van een individueel instituut.

Zoals elke zichzelf respecterende organisatie heeft de KNR een Mission statement.

Enkele citaten:

“De KNR verbindt heel het veelkleurig spectrum van instituten, waarin het religieuze leven in katholiek Nederland gestalte heeft gekregen.”

De KNR heeft als koepelorganisatie tot taak de onderlinge samenwerking te coördineren. Ze richt zich daarin zowel op de behartiging van gezamenlijke belangen als op ondersteuning van de specifieke behoeften van ieder religieus instituut afzonderlijk.

Het bureau telt ca. 20 medewerkers. Theologen, juristen, accountants en generalisten die niet een echt vak geleerd hebben, zoals ik. Rechten gedaan tot het kandidaats en daarna een echte studie (geschiedenis) gevolgd. Een historicus die zijn vak niet uitoefent.

De aandachtvelden van de KNR zijn divers.

Ouderenbeleid was een belangrijk thema maar is nu grotendeels afgerond. De kloosterverzorgingshuizen die op het hoogtepunt ruim honderd locaties omvatten, zijn op initiatief van de KNR in de jaren zeventig opgericht.

Andere speerpunten op kantoor: fiscale zaken, kerkjuridische zaken, publiciteit en rechtspositie.

Ik ben coördinator van de afdeling die de door andere afdelingen verdiende centen weer uitgeeft.

U ziet hier dan ook een gelukkig mens staan.

Aan het begin werden voorbeelden gegeven van werken die de religieuzen verricht hebben. De vergrijzing heeft hier grotendeels een einde aan gemaakt. Via Projecten in Nederland (PIN) worden nu projecten gefinancierd waarvan, als de religieuzen nog jong en dartel waren, zij zelf het voortouw genomen zouden hebben. Een belangrijke vorm van maatschappelijke betrokkenheid die in een religieuze traditie staat. Het aantal religieuzen daalt gestaag, de middelen van de PIN stijgen.

In de afgelopen tien jaar met ruim 60%. De PIN behartigt de gezamenlijke solidariteit van de religieuze instituten. Zoals gezegd de religieuzen in Nederland hebben een grote bijdrage geleverd aan de kwaliteit van onze samenleving. In tijden van grotere armoede richtten zusters, broeders, fraters en paters talloze scholen, ziekenhuizen, buurthuizen, welzijnsinstellingen en ook verenigingen in ons land op. Velen van hen wijdden er hun hele leven aan. Ook vandaag zijn er, ondanks onze welvaart, nog veel mensen die het niet op hun eentje redden. En gelukkig zijn er ook vandaag nog veel mensen die zich inzetten voor wie klein en kwetsbaar is. Voor kinderen, zieken, bejaarden, verslaafden, daklozen, vluchtelingen en asielzoekers, gehandicapten, gevangenen, vrouwen in achterstandssituaties, meestal zijn het echter geen religieuzen meer.

We beoordelen de aanvragen zakelijk op hun inhoud en begroting. We werken met andere landelijke fondsen samen en stimuleren actief de overheden de door ons mogelijk gemaakte projecten mee te financieren. De maatschappelijke taak van fondsen is als aanjager te functioneren en ongelovige politieke Thomassen te overtuigen. Een terugtrekkende overheid vindt ons op zijn pad.

Nog een andere toekomst.

In het jaar van het religieus erfgoed werd veelal over het afstoten van religieuze gebouwen gesproken. Kerkgebouwen verliezen hun functie, kloosters worden verkocht. Via een stelsel van onderlinge solidariteit faciliteren wij de verbouw en/of nieuwbouw van kloosters die naar wij verwachten nog wel toekomst hebben. Ondanks de voortschrijdende marginalisering van de

kerkgenootschappen is er wel behoefte aan religie. Een aantal abdijen mag zich verheugen in een grote belangstelling van mensen die rust in deze jachtige wereld zoeken. De abdij van de Trappisten in Zundert heeft 7000 overnachtingen per jaar. Ook andere plekken ontvangen duizenden mensen per jaar. De KOS is betrokken bij het toekomstbestendig houden van deze plaatsen. Gastenverblijven worden gemoderniseerd, natte cellen zijn geen uitzondering meer en ook brandweercommandanten willen wel eens langs komen en kostbare eisen op tafel leggen en worden vervolgens uiteraard op hun wenken bediend. Met geld van vooral de actieve vrouwelijke religieuzen worden deze investeringen mogelijk gemaakt. Investeringsbedragen die in de miljoenen kunnen lopen. Hierdoor worden de gemeenschappen in de gelegenheid gesteld hun exploitatie rond te krijgen. We helpen éénmalig maar doen dit pas nadat een aantal opeenvolgende jaarrekeningen is geanalyseerd en er een goed toekomstperspectief ligt. Vergelijk het met een bijstandsmoeder die een kapotte koelkast niet kan betalen. Die koelkast betalen we, maar ze moet wel redelijkerwijs in staat zijn in de toekomst haar inkomsten en uitgaven in balans te houden.

Door de KNR zijn alle nu nog in eigendom van religieuzen en door hen bewoonde gebouwen geïnventariseerd. Deze 170 kloosters zijn in een databank opgenomen, waarin alle relevante gegevens staan vermeld. Op allerlei beleidsvragen kan zo beter ingespeeld worden. We hebben een boekje uitgegeven waarin de bouwstenen voor een te voeren beleid bij de kloosters als religieus erfgoed zijn gestapeld. Wij willen daarmee de besturen van de religieuze instituten helpen bij het moeilijke proces van denken en beslissen over de toekomst van hun laatste kloosters. Verkoop is veelal onontkoombaar, maar het zou mooi zijn als een aantal van deze gezichtsbepalende gebouwen ook in de toekomst nog een kloosterlijke uitstraling behoudt en dit ook in de activiteiten die er verricht worden zichtbaar blijft, ook als er geen religieuzen meer zijn. De maatschappij toont eveneens grote belangstelling voor dit onroerend goed. Provincie, gemeenten, maar ook geïnteresseerde kijken met grote belangstelling naar deze toekomstige ontwikkelingen.

Rogier Moulen Janssen

Emmaus Feniks: 'Een tweede leven voor mensen, spullen en kloosters'

» Op 22 januari 2007, de sterfdag van de Parijse straat-pastor Abbé Pierre, richtten Marja en Harry de stichting Emmaus Feniks op. Zonder geld, maar met een droom: de omvorming van een leegstaand klooster tot een maatschappelijk opvanghuis met een renderende kringloopwinkel.

Trappistenklooster Ulingsheide Venlo-Tegelen kwam in 2002 vrij, zoals tientallen kloosters in Nederland. De marktwaarde was nihil – te groot, te afgelegen en te duur in het onderhoud. Bovendien stelden de trappisten hoge eisen aan passend en duurzaam gebruik. Het gevolg was leegstand en verval, verergerd door brand en stormschade. Voor Marja en Harry was het bouwvallige complex de aangewezen plek voor hun droom: 'Net als de paters vroeger wilden wij niet alleen alle gebouwen in ere herstellen, maar ook de bijbehorende terreinen bewerken om zoveel mogelijk in eigen behoefte te voorzien.'

Waar moest het geld vandaan komen? 'Hier geldt de wet van Emmaus – als je zegt dat je iets nodig hebt en je verdient het, dan gebeurt het ook. Een katholiek hulpfonds nam het gebouw over van de trappisten en verhuurde het per 1 juli 2007 aan Emmaus Feniks. En de dak- en thuislozen hadden gouden handen om het klooster steen voor steen te restaureren.' Op 20 september 2009 wordt hun kringloopwinkel feestelijk geopend door gedeputeerde Noël Lebens en ingezegend door Dom Amandus, de laatste abt van Ulingsheide. Stadsdichter Daan Doesburgh levert een kringloopgedicht: *Kom hier binnen / dit is de wereld in het klein.*

Maar tegelijkertijd eiste de brandweer dat het pand per 31 december brandveilig moest zijn. Op 25 november volgde een ultimatum: voldoen aan de huidige brandveiligheidseisen of ontruiming. 'We hadden wel "kromme tenen", want hoe moesten we dat betalen? Daarvoor was 73.000 euro nodig; op het laatste moment kwam steun van de gemeente Venlo. Op 16 december ontvingen we het heuglijke nieuws – onze gebeden zijn verhoord.' De gemeente Venlo doneerde de groep het benodigde bedrag in het kader van waardering voor hun sociaal-maatschappelijke functie in de regio. Een overweging voor de gemeente was mogelijk tevens de aantoonbare kostenbesparingen op maatschappelijke opvang en noodhulp.

In 2011 stuitte Emmaus Feniks de leef-werkgemeenschap op haar grenzen. 'De verarming neemt toe, materieel en geestelijk. We zitten op het huidige maximum van twintig bewoners, vaak mensen met een gebruiksaanwijzing. We hebben dringend behoefte aan versterking van het team.' Opnieuw gaat de wet van Emmaus op en komen er drie organisatoren bij. 'Nu kunnen we de dagelijkse zorgen beter aan. Er wordt gewerkt aan restauratieplannen voor het hele klooster, waaronder een bezinningscentrum. Ulingsheide ligt op de Jacobsrouten en we zien hoe verrijkend de ontmoetingen tussen pelgrims en thuislozen zijn. We hopen de groepsruimte te openen in juli 2012, het vijfde lustrum van Emmaus Feniks in Ulingsheide. Maar of we dat redden?'

www.emmaus-feniks.nl

MvH

Geurt Brinkgreve
Foto: Maarten Brinkgreve / VVAB

De Nieuwe Liefde genomineerd voor Geurt Brinkgreve Bokaal

» De Nieuwe Liefde, huis voor debat, bezinning en poëzie en naamgever van dit blad, is genomineerd voor de Geurt Brinkgreve Bokaal 2011.

Deze prijs voor het beste initiatief op het gebied van herontwikkeling of renovatie van bestaande bouw in Amsterdam wordt op 6 december uitgereikt. De Nieuwe Liefde, voormalig wijnpakhuis en parochie-huis De Liefde aan de Amsterdamse Da Costakade, werd in 2010 ingrijpend verbouwd op basis van een ontwerp van Wiel Arets Architecten. In het verleden werd de Bokaal onder meer toegekend aan De Hermitage. Geurt Brinkgreve (1917-2005) was een

beeldhouwer en monumentenbeschermmer, die zich inzette voor het herstel en behoud van oude gebouwen, en hij maakte zich daarbij hard voor de leefbaarheid en de sociale samenhang van de buurten in Amsterdam.

HJ

*Medewerkers aan deze pagina's:
Marten van Harten, Geeske Hovingh,
Helen Johnson, Kees Kok*

provincie limburg

Geachte vertegenwoordiger van de media,

Hierbij ontvangt u een persbericht van de Provincie Limburg:

038/2011

Maastricht, 11 februari 2011

Provincie heeft rol in herbestemming kloosters

De Provincie Limburg heeft een verbindende en bemiddelende rol bij het zoeken van een nieuwe functie voor kloosters. Dat zeggen Gedeputeerde Staten op basis van een advies van de Amsterdamse historicus Marten van Harten.

Limburg telt circa vijftig kloosters met een religieuze functie waarvan er drieëntwintig door Harten onder de loep zijn genomen. Hieruit blijkt dat er op dit moment zeven kloosters in Limburg zijn waar een herbestemming van het gebouw of delen daarvan aan de orde is. Religieuzen hebben er moeite mee om op eigen houtje een nieuwe functie voor hun klooster te vinden. Dat komt vooral door de grootte van de gebouwen en de flinke investeringen die er mee zijn gemoeid.

Bij andere moeilijk her te bestemmen erfgoed zoals boerderijen, kastelen, industriële complexen en molens vervult de Provincie al vaak een bemiddelende rol. Voor kloosters kan de Provincie eveneens die schakelfunctie vervullen. Dat wordt in de praktijk gedaan door een erfgoed ambtenaar van de Provincie. Uitgangspunt hierbij is dat de initiatiefnemer zelf een plan moet maken waarna de Provincie bemiddelaar kan worden richting gemeenten, rijk, ontwikkelaars of kennisinstellingen op dit terrein.

De onderbouwing van die bemoeienis is dat eventuele nieuwe functies van kloosters meegenomen kan worden in een samenhangende gebiedsontwikkeling van een regio. Kloosters zijn door hun omvang vaak de beeldbepalende gebouwen in een gebied en juist om die reden interessant. Nieuwe ontwikkelingen in en rond een klooster geven vaak ook een impuls voor de verbetering van een veel groter gebied rond een klooster. Voorts verwijst de Provincie kloosters ook naar initiatieven zoals de stichting Bezin in Limburg, die een toeristische nevenbestemming promoot.

Prioriteit wil de Provincie in haar bemiddelende rol geven aan rijksmonumentale kloosters zoals het Heilig Hart Klooster in Sittard, Huize de Berg in Heerlen, klooster Regina Pacis in Hulsberg, Onder de Bogen en de Beyart in Maastricht, Missiehuis Sint Michaël in Steyl en het Redemptoristenklooster in Wittem. Actueel is op dit moment de herbestemming van het klooster in Koningsbosch in samenwerking met een woningcorporatie en voor het voormalig klooster

Huis Blankenberg in Eysden-Magraten dat opnieuw een klooster wordt. Voor deze voorbeeldprojecten stelt de Provincie €150.000 beschikbaar. Voor het project 'Bezinnen in de Euregio' waarin Limburgse kloosters worden opgenomen als ankerplaatsen op toeristische routes geeft de Provincie eenzelfde bedrag.

Noot voor de redactie:

Voor meer informatie kunt u terecht bij het cluster Communicatie, (043) 389 88 74. Buiten kantooruren is de afdeling bereikbaar via: 06 – 55 87 13 19.

De integrale tekst van dit persbericht treft u ook aan op onze site (www.limburg.nl).

Onze site is uitgebreid met WebTV. Van verschillende activiteiten treft u een beeldverslag aan.

Het hart van

Wandelend of fietsend over de Noord-Brabantse binnenwegen markeren ze vaak het aangezicht van het buitengebied: statige kloostercomplexen, serene gebouwen die een zekere spiritualiteit uitademen. Achter de muren bevindt zich een voor velen geheimzinnige wereld.

Wim Coenraets

Nu de kloosters door de voortgaande vergrijzing in hoog tempo leeg komen te staan, groeit het besef dat snel handelen nodig is om de ziel van de gebouwen voor de komende generaties te bewaren. "Gemiddeld is een kloosterling ouder dan tachtig jaar. Het is geen vijf maar twee voor twaalf. Daadkrachtig optreden is geboden, willen we niet voor voldongen feiten worden geplaatst", zegt Jasper van Deurzen, projectregisseur bij Agro & Co, de groene participatie- en ontwikkelingsmaatschappij van Noord-Brabant. Agro & Co heeft de herbestemming van kloosters en ander religieus erfgoed op de Brabantse agenda gezet.

"We zijn blij dat we al enkele jaren de provincie aan onze zijde weten. Die heeft de herbestemming van kloostercomplexen en ander cultuurhistorisch erfgoed als speerpunt opgenomen in haar *Agenda van Brabant*, de toekomstvisie voor onze provincie. Uitgangspunt is dat de nieuwe invulling moet aansluiten op de oorspronkelijke waarden van de orden, zoals bezinning en rust, en het werk dat kloosterlingen eeuwenlang hebben geleverd. Zorg en onderwijs zijn in Noord-Brabant nauw met de katholieke broeders en zusters verbonden."

Brabant

KATHOLIEK TOEVLUCHTSGOED

De verwevenheid van de orden van Franciscanen, Benedictijnen en Augustijnen met Brabant is groot. Met ruim 250 gebouwen kent de provincie nog steeds de grootste kloosterdichtheid van Nederland. Dat is deels een erfenis uit de middeleeuwen toen Brabant en Limburg (met inbegrip van het tegenwoordig Belgische deel) een sterke katholieke identiteit aannamen. Niet voor niets had Den Bosch in die periode de bijnaam "Cleyen Rome".

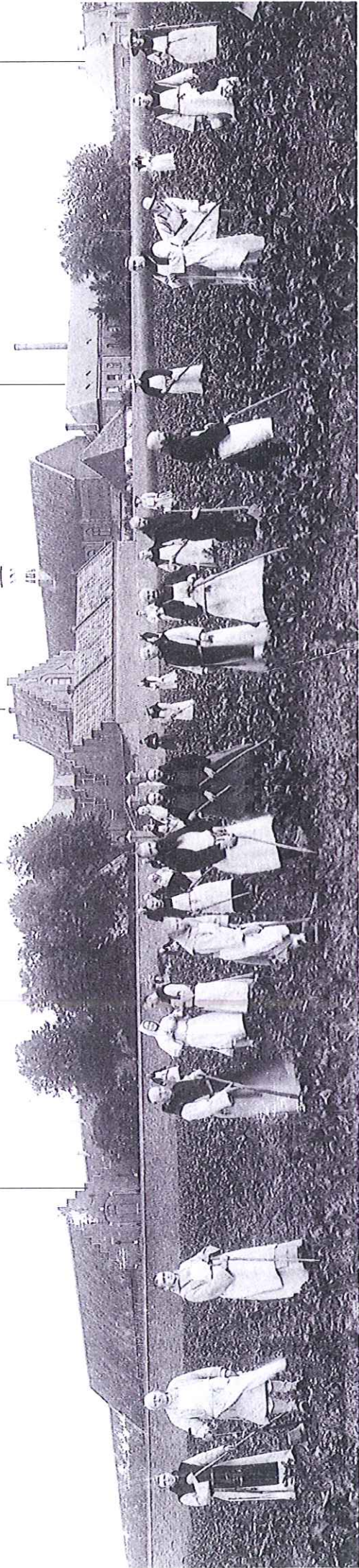
Kloosters, kapellen en andere religieuze gebouwen waren alom aanwezig. Daar bracht ook de Tachtigjarige Oorlog geen verandering in. Ook na de break met de katholieke Spaanse vorst Filips II (1581) en de oprichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bleven veel kloosters beneden de grote rivieren bestaan. In de negentiende eeuw ontwikkelde het gebied zich zelfs tot een toevluchtsoord voor orden die in de buurlanden niet meer veilig waren.

De orden leverden met zorg en onderwijs een wezenlijke bijdrage aan de Noord-Brabantse identiteit, zegt Jasper van Deurzen. "De regio was naar Nederlandse normen een achtergesteld gebied. De religieuzen hebben gezorgd voor de ontwikkeling van Zuid-Nederland."

BRABANTS MOZAIËK

Tot diep in de twintigste eeuw verpleegden en onderwezen broeders en zusters vele generaties Brabanders. Als "legendarische" trad van menig gezin minstens één zoon of dochter tot een van de orden toe. "Die verwevenheid is ook fysiek zichtbaar in de Brabantse ruimtelijke inrichting", legt Van Deurzen uit. "Bijna elk dorp - Brabant was in oorsprong een mozaïek van dorpen - had wel een klooster als markant beeldmerk. Gecombineerd met de historische rol die kloosters hebben gespeeld maakt dat hun herbestemming tot een belangrijke ruimtelijke en cultuurhistorische opdracht."

Aan de symbiose tussen kerk en samenleving kwam in de jaren 1970 een einde. De emancipatie van de burger, de secularisering, en de professionalisering van zorg en onderwijs drongen door tot bij de religieuzen achter de dikke kloostermuren. De rol van het klooster als een eigen wereld binnen de buitenwereld kon sindsdien alsmaar minder worden vervuld.

> Gemiddeld is een kloosterling ouder dan tachtig jaar <

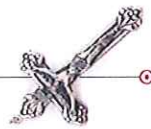
Wat volgt, was een situatie waar niemand echt raad mee wist. De orden zagen nauwelijks nog nieuwe leden toetreden en hun gemeenschappen vergrijsden snel. De katholieke kerk en de kloosterlingen verwachtten weinig heil van de seculiere samenleving; ook het ging om het voortbestaan of de herbestemming van de kloostergebouwen. Niet zonder reden. 'De kerk is rijk-zal, die kan makkelijk haar eigen boontjes doppen', was de algemene opvatting. Tegelijkertijd worstelde de overheid met de vraag welke rol zij moest vervullen. Die pastelling is pas sinds kort doorbroken.

BOSSEN VAN BEZINNING

'Vanuit Agro & Co kijken we hoe de Brabantse economie kan worden versterkt door verbindingen te leggen met de bestaande landschappelijke kwaliteit. In 2006 gaven we opdracht voor een onderzoek naar de ruimtelijke kwaliteit van Brabant en de daarmee samenhangende kansen voor nieuwe economische deigers. Het onderzoek 'Nieuwe markten Brabant's Land', onder leiding van de hoogleeraren Luuk Boelens (Utrecht) en Hans Mommaas (Tilburg), leverde vijf potentiële product-markt-combinaties (pmc) op. Een daarvan, Bossen van Beninning, richt zich op het benutten van het rijke religieuze erfgoed voor economische toepassingen in onder andere zorg, onderwijs en bezinning.

'Agro & Co heeft het concept van *Bossen van bezinning* opgepakt en kreeg al snel steun vanuit de provincie Noord-Brabant, en de *Koninklijke Nederlandse Religieuzen* (KNR), de koepelorganisatie van orden en congregaties. Samen proberen we nu volgende stappen te zetten, zoals de oprichting van een speciale ontwikkelingsmaatschappij die de herbesteding van kloosters procesmatig moet begeleiden.'

<http://twitter.com/HVbosvanbeninning>

Van oud naar nieuw

Klooster wordt gedefinieerd als een gemeenschappelijke woning van monniken of nonnen, die op basis van godane geloof en een regel en een strikte dagindeling volgen. Onder het motto 'ora et labora' (bid en werk) wordt in een klooster een contemplatief en actief leven geleefd. Met hun kloostergebouwen gaan orden doorgaans een eegenzinnige relatie met de buitenwereld aan.

Het betreft een specifiek gebouwtype met een logische organisatie waarin de activiteiten die intern op het kloosterleven of extern naar het wereldse leven zijn gericht, op getrapte en geclusterde wijze zijn ontworpen. Het gebouw ademt de leefregel van de orde uit. Door actieve zoeken naar woon- en werkvormen die bij die specifieke organisatievorm passen, kunnen de eeuwenoude leefregels – ook zonder de eventuele beelden van het geloof – naar de 21e eeuw en later worden vertaald.

De kloosters van de oudere orden, zoals de Benedictijnen en Augustijnen, zijn veelal ommuurde gebouwen die buiten of tegen het stedelijk gebied aan liggen. De Franciscanen daarentegen zijn juist ingebed in het maatschappelijk leven, dikwijls met een pal naast het klooster gelegen school of een ziekenhuis.

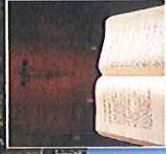
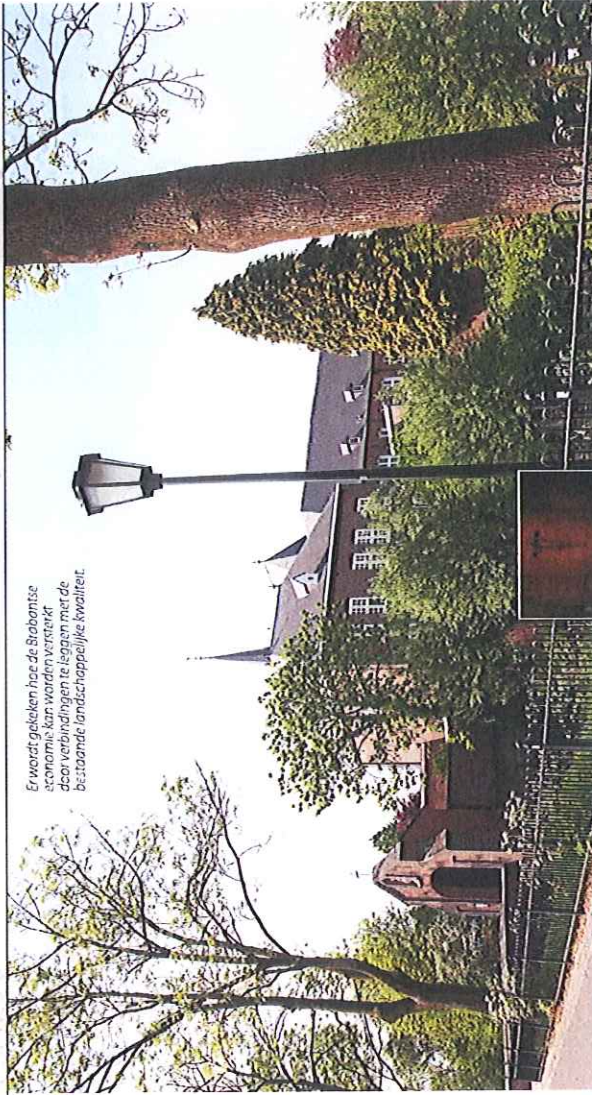
Benedictus

"Bid en werk"

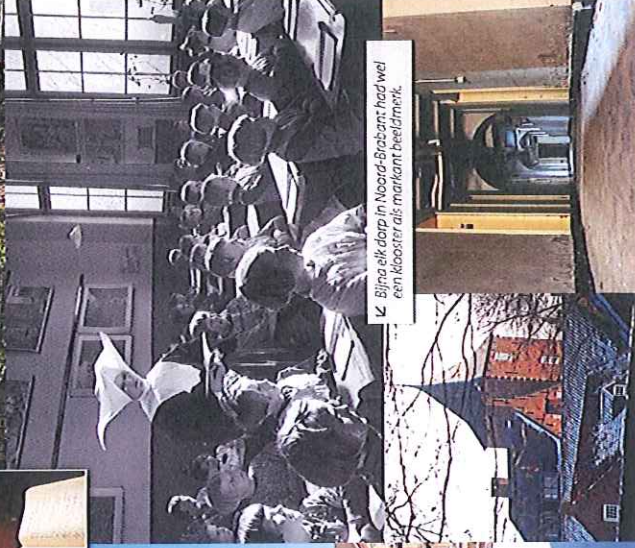
De orde van Benedictus is contemplatief, gelaten en vertoont een sterke hang naar stilte en autarkie. Daarom: leven Benedictijnen veelal afgezonderd van dor of stad. Dat uit zich onder meer in ommuurde kloosters. Bijmer: de muren wordt aan landbouw en voedselvoorziening geëerd. Het bekendste voorbeeld zijn de bierbrouwerijen van de abdij Benedictijnen en verwante Trappisten. Deze orde is principieel vegetarisch; en ambachtelijk en daardoor minder toegankelijk – maar juist daarom: tegenwoordig nogal in trek. De extreme leefstijl contrasteert sterk met die van de wereldse wereld en is vaak aantrekkelijk voor intellectuelen en zakenlui die aan bezinning toe zijn.

Voortbordurend op deze eigenschappen zouden – behalve bezinning – passende programma's kunnen zijn: landbouwopleiding, laboratoria, praktijkonderricht, bouwkundig onderzoek, zorgboerderij of biologische horeca. Passende woonvormen zijn te vinden in gemeenschapsapen die streven naar duurzaamheid, dynamische landbouw of zelfbouw. Voorbeelden van deze kloosters zijn: Koningshoeven in Berkel-Enschot, de Achelse Kluis en Westmalle.

Er wordt gekeken hoe de Brabantse economie kan worden versterkt door verbindingen te leggen met de bestaande landschappelijke kwaliteit.

Met hun kloostergebouwen gaan orden doorgaans een eegenzinnige relatie met de buitenwereld aan.

Bijna elk dorp in Noord-Brabant had wel een klooster als markant beeldmerk.

Augustinus

"Neem en lees"

De volgelingen van Augustinus maken deel uit van een sterk intellectuele, strenge en actieve orde. Ze zijn de grondleggers van de katholieke universiteiten, bijzondere aandacht wordt besteed aan boekerkunst, taal en kritische beschouwing, naast beoefening en actieve inzet voor de armen en de misalie. De kloosters zijn veelal imposante gebouwen – vaak voormalige kastelen van waldoeners – in of aan de rand van dorp of stad.

In de lijn van deze kenmerken zou gedacht kunnen worden aan 'sabbaticals' en ontfermsussen; taal, wiskunde, kunstgeschiedenis of kunstnijverheid. Ook postdoctorale opleidingszaken kunnen, almeest de productie van boeken of digitale publicaties. Deze kloosters zouden passende woonvormen in bestaande voorbeelden kunnen aanbieden aan studenten en zelfstandiger, zonder personeel (ZZP-ers), die intellectueel of creatief werk met een specifieke woonvorm wensen te combineren.

Voorbeelden van deze kloosters zijn: Montfortanen in Orschot en de Assumptianisten in Baxtel en Leuven.

Franciscus

"Bemint Hem in elkaar"

De Franciscanenorde komt het meest voor. Ze is actief, open en in de regel minder streng. Franciscanen leggen zich toe op het basis- en voortgezet onderwijs en op zorg en missie. De kloosters bevinden zich meestal al midden in het dorp of de stad en bevatten naast het frater/zustershuis vaak ook een school, internaat, inrichting of ziekenhuis. Dat ziekenhuis staat ook wel eens geïsoleerd buiten de gemeenschap.

Uitgaard van deze kwaliteiten passen functies als verklaringsrelaties en -zorg, levensschool, ouder- en/of algemene zorg, internaat of een 'Ounward Sound School'. Die functies kunnen worden gecombineerd met al dan niet tijdelijke woonvormen zoals vluchtelingenopvang, zorghotel, verzorgingshuis of internaten.

Voorbeelden van deze kloosters: Paters van Heilig Hart Bayel, Zusters van Liefde Schijndel, Clarissenklooster Eindhoven.

Ziel en zakelijkheid

ZIN in Vught geldt in Nederland als een schoolvoorbeeld van een kloostercomplex dat een succesvolle transitie heeft doorgemaakt.

In Vught oeden de fraters een stap terug maar wisten ze zoveel van hun identiteit over te dragen, dat ZIN zich nog steeds afficheert als klooster, als eer-plek waar mensen zich kunnen verdiepen in zingeving en werk.

De drijvende kracht achter het overgangproces is Wim Verschuren. Het voormalige hoofd van de Fraters van Tilburg beschouwt de jaren 1990 als bestaand voor de totstandkoming van ZIN. "Destijds hadden de meeste congregaties er omden al bedroten: 'Wij houden op in Nederland, wij zijn de laatste.' We in zijn denkklader zit, doet feitelijk niets meer, maar wacht af."

"Een kleinere groep zag het heel anders: 'Ja, we zijn oud en we zijn bereid te sterven. Maar ons project, om het zo maar te noemen, is nog goed!'

Vanuit die overtuiging hebben ze de blik naar volen gericht en zijn ze gaan nadenken over nieuwe vormen van gemeenschap. Ze hebben de deur open voor nieuwe toetreders en straalden uit dat ze hun erfgoed wilden doorgeven."

Als algemeen overzetter stak Verschuren veel energie in de herijking van de identiteit van de fraters. "Het was een hernieuwde zoektocht naar onze bron, zijnde compassie en barbaarheid." Van daaruit keken de broeders hoe ze in Nederland hun zending gestalte konden geven. "Dat bracht ons tot het inzicht dat we het project voor een groot deel aan de fraters moesten geven, eenvoudigweg omdat we oud zijn. Die acceptatie maakte niet misoedels, maar gaf juist veel energie."

Er volgde een zoektocht naar betrouwbare partijen die de plannen konden helpen realiseren. "Wij zijn lang werkten we samen met een adviseur aan een businessplan." Een eerste prijt was het bepalen van de onverschuldende waarde die Vught-in-nieuwe-vorm meegegeven moest worden. "Als je geen abdij, conferentieoord of trainingscentrum wilt zijn, wat wil je dan wel zijn? Uiteindelijk kwamen we uit op de combinatie bezinning en werk. In drie woorden samengevat: ziel en zakelijkheid."

NIUWE LEEFVORMEN

Inmiddels exploiteert de stichting ZIN in Vught het Vughtse complex. De stichting, met twee fraters in het vijfde bestuursbestuur, huurt de gebouwen. Ze kreeg bij het begin een "uitzet" mee, maar ook de huidige boodschap dat ze vanaf dat moment zelf de broek moest ophouden. De congregatie neemt het groot onderhoud van het gebouw voor haar rekening. "Op die manier houden we ook een troef kaart in handen, mocht dat onverhoopt nodig zijn."

Op het Vughtse terrein werd ruimte vrijgehouden voor een nieuw fraterhuis, waar momenteel vijf mannen en twee vrouwen wonen. Maar ook wat dat betreft, staat het denken niet stil. Verschuren leeft voort, op voorwaarde natuurlijk dat nieuwe bewoners zich aan de uitgangspunten van de orde verbinden. "Je moet in zo'n proces ook accepteren dat het niet slaagt. Dan houdt het gewoon op. Ik zie dat ook als een vorm van ontrenching."

De stichting moet zelf de broek ophouden

Er zou gedacht kunnen worden aan 'sabbaticals' en ontfermsussen; taal, wiskunde, kunstgeschiedenis of kunstnijverheid (Augustinus)

Als je geen abdij, conferentieoord of trainingscentrum wilt zijn, wat wil je dan wel zijn? (ZIN in Vught)

Vertrouwen en respect

Bij de herbestemming van religieus erfgoed gaat het niet alleen om bakstenen, maar ook om mensen.

Voor de broeders en zusters legt een mogelijke herbestemming van hun klooster een reeks gevoelige vragen op tafel. Geven wij onze stichtingsplek op? Verplaatsen wij ons gebouw (hoofdkwartier) naar een andere plek in de wereld? Hoe garanderen we dat we een verzorgde, rustige oude dag hebben? Hoe reizen we de respectvolle omgang met onze sacrale plekken, zoals kapel en begravingplaats?

Vaak belangen en opvattingen van een klooster bij de overgang van oud naar nieuw op een speelveld waar andere partijen allerhande ideeën ventileren over de locatie waar de broeders of zusters vaak al tientallen jaren wonen. Dat creëert een spanningsveld. Zegt Jasper van Duurse, projectregisseur bij Agro & Co, de groene participatie- en ontwikkelingsmaatschappij van Noord-Brabant: "Het is op zijn zachtst gezegd onhandig over mensen te praten en te beslissen zonder ze daarin te kennen. Je hebt ze serieus te nemen."

Waarden en belangen van partijen die een rol spelen in het transitieproces liggen soms ver uit elkaar. "Het vertrektunt van een kloostergermeenschap kan sterk verschillen van de ambities van een projectontwikkelaar. Toch zullen ze een gemeenschappelijke noemer moeten vinden waarop ze hun relatie kunnen uitbouwen. Dat vraagt vertrouwen en respect", zegt Van Duurse.

De overdracht in 2010 van het Kruisheerenklooster in Uden aan BrabantZorg is een mooi voorbeeld van wat vertrouwen en respect kan opleveren. De zorginstelling verbouwde het klooster tot achtien zorgappartementen, waar de patiënten, maar ook anderen, zich verzekeren wisten van een veilige oude dag. De Kruisheeren eisten wel dat hun kapel – traditioneel de plek waar de paters en de Udenaren elkaar ontmoetten – bleef bestaan.

Ontwikkelmaatschappij

De herbestemming van kloosters bevindt zich in een cruciale fase. Na een grondige inventarisatie zijn inmiddels enkele projecten in gang gezet.

De afgelopen tien à vijftien jaar kregen nogal wat religieuze gebouwen een nieuwe bestemming, maar die bestemmingswijziging ging zelden uit van de achtereigendende deuren van de eigenaars: grote gevoeligheid voor emoties, niet is een zorgvuldig balanceren tussen creativiteit, identiteit en oorspronkelijke waarde.

Al die aspecten zorgden ervoor dat je er niet met een vraagstuk over hebt te maken. Daarvoor is de problematiek te veelzijdig (ruimtelijke ordening, financiering, integrale gebiedsontwikkeling). Menselijk bekeken grijpt herbestemming van kloosters diep in op het leven van religieuzen, die net gebouwd als hun thuis ervaren.

ONTWIKKELEN IN SAMENHANG

De provincie Noord-Brabant heeft een investeringsbudget van ruim 120 miljoen euro vrijgemaakt voor de herbestemming van landgoederen, kastelen, kazernes, fabrieken en kloosters. Met dat bedrag kunnen partijen aan de slag om een deel van de ruim 250 gebouwen nieuwe functies te geven. De ambitie is niet kloosters als afzonderlijke projecten tot ontwikkeling te brengen, maar juist in hun samenhang met de orde en de ruimtelijke omgeving. Op die manier kan een kloosterstructuur ontstaan die aansluit bij de oorspronkelijke ruimtelijke kwaliteit van Brabant, het zogeheten Brabant Mozaïek.

Juist door oude kloosterwaarden te verteren, naar een eigentijdse combinatie van "toegevoegd leven en werken" kan je nieuwe doelgroepen aantrekken. Snel kom je dan uit op woon-werkvormen die aansluiten op het denken en werken van Benedictijnen, Augustijnen en Franciscanen. De route daar naartoe kan worden omschreven als "behoud door ontwikkeling". Op die route komen: ruimte, economie en cultuur samen.

PUBLIEK-PRIVATE SAMENWERKING

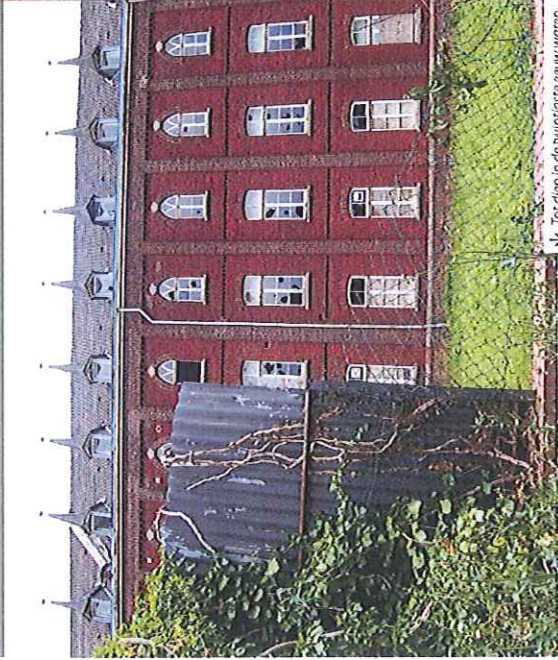
Agro & Co heeft voorgesteld een speciale ontwikkelingsmaatschappij voor kloosters op te richten. Dat is een proactieve organisatie voor duurzame herbestemming waarbij private en publieke partijen met elkaar optrekken. Oude gemeenten, provincies, woningbouwcorporaties en projectontwikkelaars hebben elk een specifieke rol te vervullen.

Religieuzen krijgen betrouwbaar advies en komen in contact met partijen die de gewenste transitie tot stand kunnen brengen. Tegen die achtergrond zet de ontwikkelingsmaatschappij erop toe dat het hele proces inclusief de uiteindelijk verweerde gaat van gebouwen) goed en integer verloopt.

INTERNATIONALE SAMENWERKING

Nederlandse religieuzen hebben bij de samenwerking met partners: KNR (Konferentie Nederlandse Religieuzen), provincie Noord-Brabant en Agro & Co de vraag reergelegd of het mogelijk was samen te werken met Belgische orden en congregaties. Dat biedt kansen voor ervarings- en kennisuitwisseling. Bovendien zijn samenwerking en kennisuitwisseling op makkelijker. Ten gevolge van dit verzoek van de religieuzen zijn inmiddels contacten gelegd met een aantal Belgische organisaties: Interocesana Centrum/Centre Interdiocésain, Kennis Landschap, Strategisch Plan Kempen) en zijn samenwerking en kennisuitwisseling op gang gekomen.

Er wordt gewerkt aan de opzet van een specifiek op klooster gericht ontwikkelingsmaatschappij om de complexe overgang van oud naar nieuw te begeleiden.

Tot diep in de twintigste eeuw waren er nog andere kloosters in Noord-Brabant, zoals de religieuze orden verweven.

Herreplein was de respectvolle omgang met de plek waar de kloosterzusters hun gebedsvaartplaats vonden.

Konferentie
Nederlandse
Religieuzen

knr

bulletin

jaargang 14 • nummer 1 • maart 2011

In beeld • Roma en Sinti
tussen kwetsbaarheid
en hoop

pagina 4

Afscheid •
Accentverschuivingen
bij het laatste afscheid

pagina 10

Religieus leven • In de
voetsporen van Augustinus

pagina 26

Religieus erfgoed

Brabants kloosterlijk erfgoed

De skyline van Noord-Brabant wordt bepaald door groene landerijen, kerk- en fabriekstorens, die als bakens in het landschap fungeren. Veel grootschalige cultuurhistorische complexen worden in hun voortbestaan bedreigd. Ze staan al leeg of komen leeg te staan. Oorspronkelijke eigenaren zijn vaak al vertrokken en leegstaande gebouwen leiden tot verpaupering. Een nieuwe functie voor deze gebouwen vinden, is geen simpele opgave. Afbraak is een optie. Maar behoud door hergebruik doet meer recht aan de waarde van het gebouw voor mens en omgeving.

De KNR heeft er samen met Agro & Co en de Provincie toe bijgedragen om het onderwerp van de toekomst van de kloostergebouwen in Noord-Brabant op de politieke agenda te krijgen. In januari 2010 is tijdens een gezamenlijke studiedag in Park Glorieux in Eindhoven van gedachten gewisseld over de toekomst van de Brabantse kloosters. Een aantal religieuzen was vervolgens bereid om te participeren in een klankbordgroep met de KNR en de Provincie. In december 2010 nam de Provincie het besluit om ruim 60 miljoen euro te investeren in de toekomst van grote cultuurhistorische complexen. In een gesprek licht gedeputeerde ir Ruud van Heugten ¹⁾ de context toe van dit goede nieuws.

De agenda van Brabant

De heer Van Heugten is Brabander in hart en nieren en droomde ervan om architect te worden. Die droom kwam niet uit, maar in zijn werk heeft hij altijd veel met gebouwen te maken gehad. Spraakmakend was en is bijvoorbeeld de opvallende architectuur in de wijk Brandenvoort

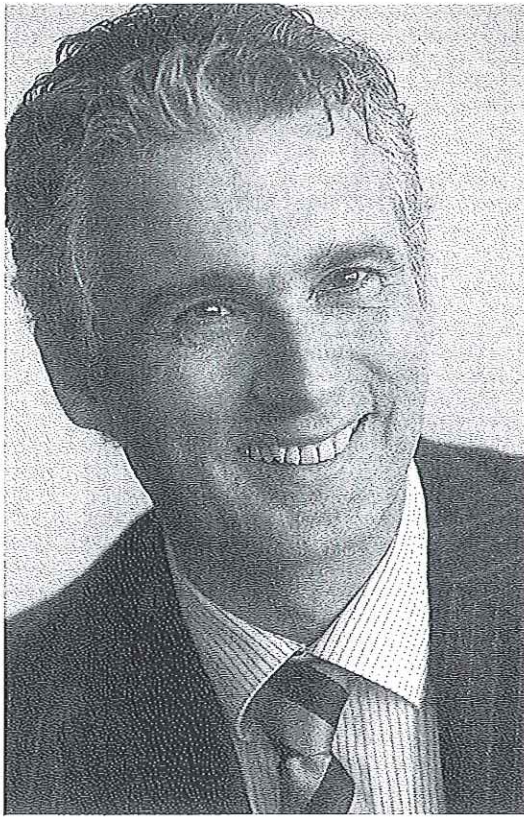
in zijn woonplaats Helmond. In dit voormalig agrarisch gebied zullen tot 2017 circa 6000 woningen gebouwd worden. De 'dorpskern' De Veste is historiserend aangelegd in de stijl van een 17e eeuwse Brabants stadje met herenhuizen aan grachten. Ook de andere wijken zijn meestal in een 18e-eeuwse of vooroorlogse 20e-eeuwse stijl gebouwd, met een opzettelijke vermijding van de kenmerken van het naoorlogse functionalisme. De heer Van Heugten: *Mensen hechten aan het behoud van de kwaliteiten uit het verleden. We kunnen dankzij de Essent-gelden zichtbare sporen van onze rijke traditie behouden en op die manier voorkomen dat Noord-West Europa een uniform geheel wordt. Het zou jammer zijn wanneer Brabant zich op geen enkele manier meer zou onderscheiden van bijvoorbeeld het Ruhrgebied in Duitsland. Het investeren in grootschalige cultuurhistorische complexen past binnen het grotere kader van de Agenda van Brabant, waarin het streven is om Brabant ook in de toekomst tot de topregio's op het gebied van kennis en innovatie te laten behoren.*

De opbrengst van de verkoop van Es-

sent-aandelen komt ten goede aan de volgende terreinen, die tezamen de Agenda van Brabant vormen:

1. Energietransitie als kans voor innovatie en duurzaamheid € 71 miljoen;
2. 2018 Brabant: (BrabantStad Culturele Hoofdstad) maximaal € 50 miljoen;
3. Olympisch Plan Brabant: versterking sportinfrastructuur € 40 miljoen;
4. Grootschalige cultuurhistorische complexen € 61 miljoen;
5. Onder het motto Landschappen van allure zal de provincie € 56 miljoen investeren om De Brabantse Wal, Het Groene Woud en De Maashorst te ontwikkelen tot drie toplocaties. ²⁾

De provincie stelt uiteraard een aantal voorwaarden om in aanmerking te komen als investerings-object. Globaal geldt dat er een aangetoonde noodzaak moet zijn, dat de locatie voldoet aan de definitie van een cultuurhistorisch complex en binnen één van de vier categorieën valt, dat er een/meerdere externe partner(s) is/zijn en dat het onrendabele deel

Gedeputeerde ir Ruud van Heugten
Foto: Joep Lennarts

van de totale investering een bepaald maximum niet overschrijdt. Voorts is er een spreiding over de categorieën (industriële erfgoed, kloosters, landgoederen en militaire complexen) en over de verschillende delen van Brabant (west-oost-noord-zuid) en tenslotte past de investering bij voorkeur binnen het ruimere kader van de Agenda van Brabant. De genoemde voorwaarden zijn deels al enigszins afgebakend. Zo rekent men tot cultuurhistorische complexen kloosters, landgoederen, industrieel erfgoed en militaire complexen. Een dergelijk complex is een samenhangend geheel van één of meer gebouwen in hun omgeving. Het moet gaan om een rijksmonument, gemeentelijk monument of een monument met vermelding op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart

van 2010. De komende tijd zal in de uitvoeringsfase blijken hoe de voorwaarden geconcretiseerd worden. Volgens de heer Van Heugten is het in elk geval niet zo dat de gelden per se evenredig over de vier categorieën verdeeld moeten worden; er is in dat opzicht enige beleidsvrijheid. En wat betreft de externe partners zegt hij: *We zullen in de uitvoering gebruik maken van elders aanwezige expertise, zoals bijvoorbeeld die van NV Monumentenfonds Brabant. Ook zullen we partners zoeken die mee-investeren zoals gemeenten, beleggers of toekomstige exploitanten.*

Van subsidiëren naar investeren

Met het door Provinciale Staten vrijgemaakte budget van ruim 60 miljoen euro ontwikkelt en/of financiert de provincie de komende jaren zoveel mogelijk grootschalige cultuurhistorische complexen. Doel is om de complexen via ontwikkeling te behouden. Zo ontstaat op provinciale schaal een samenhangend netwerk van in het oog springende pleisterplaatsen. Zij zijn de vernieuwde monumenten van Brabant. De heer Van Heugten: *Het besluit van Provinciale Staten kwam niet uit de lucht vallen, maar is de resultante van verschillende bewegingen. Toen de KNR en Agro & Co ons attendeerden op het vrijkomen van*

karakteristieke complexen van religieuzen en het belang daarvan voor de Brabantse identiteit, realiseerden we ons dat hier een taak lag voor de Provincie. Het monumentenbeleid stond altijd al hoog op de provinciale agenda, maar voorheen kreeg de ondersteuning vorm in het mede-subsidiëren van restauraties. Dankzij de Essent-gelden kunnen we investeren in plaats van subsidiëren en dat heeft meerwaarde. Door te investeren participeer je in de herontwikkeling van een complex en blijf je er bij betrokken. De eventuele waarde-ontwikkeling en het rendement kan dan worden aangewend om weer andere complexen te continueren.

De komende jaren zullen we hier in Brabant de zichtbare resultaten zien van deze investering. Wij mikken op het behoud voor de toekomst van 20 à 30 complexen in de komende zes tot acht jaar. Brabants erfgoed gaat niet over stenen alléén, maar ook over verhalen achter die stenen en over tradities en geschiedenis. De complexen en hun verhalen geven betekenis aan wie we zijn en waar we vandaan komen. Religieuzen hebben een belangrijke rol gespeeld in de vorming van de bevolking van Noord-Brabant. Het religieus erfgoed markeert de plekken waar en van waaruit dat gebeurde. Het behoud van deze plekken leidt tot gevoeligheid voor de waardevolle elementen in de eigen traditie.

WvdV

1 Ruud van Heugten (1961) was ruim drie jaar (2006-2009) Tweede Kamerlid voor het CDA. Sinds 11 december 2009 is hij lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant. Hij is lijsttrekker van het CDA voor de aanstaande Provinciale Statenverkiezingen.

2 Naast bovengenoemde vijf investeringen hadden PS op 11 november 2010 al ingestemd met een fonds voor de weginfrastructuur van maximaal € 750 miljoen.

Religieus erfgoed

Religieus erfgoed in Limburg – Richtlijn voor ondersteuning

De heer Marten Van Harten is historicus en adviseur maatschappelijke ontwikkeling. In opdracht van de provincie Limburg heeft hij het afgelopen jaar 19 besturen van religieuze instituten in Limburg bezocht en ondervraagd over hun plannen ten aanzien van de kloostergebouwen.

Dit verkennende onderzoek vormde een vervolg op het Beleidskader Kerken en kloosters van de provincie Limburg (juli 2008) en de studiedag 'Toekomst van Limburgse kloostergebouwen' in Sittard (juli 2009). In samenwerking met de KNR en andere partijen ondersteunt de provincie een proces van passende en rendabele herbestemmingen van vrijkomende kloostergebouwen.

Bij het Beleidskader van 2008 is een lijst gevoegd van rijksmonumentale kloosters, waarvan 23 nog in religieus gebruik waren. Deze hebben de gezamenlijke prioriteit van de provincie Limburg en de KNR. Anno 2010 zijn vier van deze kloosters al verkocht, waarvan drie met een passende herbestemming. In de komende vijf jaar zullen naar verwachting nog drie à vier rijksmonumentale kloosters vrijkomen, terwijl er 16 een religieuze bestemming blijven behouden.

De heer Van Harten heeft door dit onderzoek een genuanceerd beeld gekregen van de kansen en mogelijkheden voor de Limburgse kloosters. Beknopt vat hij zijn bevindingen sa-

men: *In Limburg zijn er vooral mogelijkheden voor educatieve bezinningscentra en voor kwaliteitszorg (ouderen). Het is belangrijk dat religieuzen zich realiseren dat de sluiting van kloosters geen aftel-som is, maar mede afhankelijk is van het beleid van overheden en van religieuze instituten zelf. De meerwaarde van sommige Limburgse kloosters is de link naar de stichters. Het sociaal kapitaal van lekenorganisaties, sleutelfiguren en andere maatschappelijke partijen in buurt of regio kan nog beter worden benut.*

Toekomstplannen: drie richtingen

Elf van de 23 prioritaire kloosters zijn gebouwd als wijkklooster of regionaal centrum in en nabij de steden. Typische wijkkloosters zijn bijvoorbeeld het Heilig Hart-klooster in Sittard-Overhoven of een stedelijk complex zoals Onder de Bogen en De Beyart in Maastricht. De grote kloosters in het buitengebied hadden een regionale functie, zoals Huize Loreto in Simpelveld. De toekomstplannen voor deze kloosters richten zich vooral op herbestemmingen in de zorgsector, vaak aansluitend op bestaande

kloosterverzorgingshuizen.

Vijf kloosters van missiecongregaties zijn gebouwd als opleidingscentra voor missionarissen. De missiehuisen zijn het hart van de Limburgse kloosterdorpen: het Missiehuis Sint Michael en het Heilig Hartklooster in Steyl, het Redemptoristenklooster in Wittem en het Missiehuis van SMA in Cadier en Keer. In de visie van de missiecongregaties zijn nevenbestemmingen van vrijkomende gebouwen voor bezinning een positief antwoord op behoeften aan rust en spirituele diepgang in de samenleving.

Zeven kloosters van contemplatieve gemeenschappen zijn gebouwd voor een leven van bidden en werken 'achter de slotmuur', met eigen ambachtelijke werkplaatsen. De typische slotkloosters van monialen liggen vaak in het hart van wijken en buurten. Bij deze slotkloosters is dreigende leegstand minder aan de orde. Hier zien we initiatieven om bijgebouwen open te stellen voor retraites, meeleefdagen of gespreksgroepen. De Birgittinessen van het Heilig Hartklooster in Weert hebben na een fusie van

de vergrijsde slotgemeenschap met een jongere internationale tak, een omslag gemaakt naar 'oecumenische gastvrijheid'. Andere contemplatieve gemeenschappen investeren vooral in revitalisering van traditionele functies en vermijden bouwkundige ingrepen in de rijksmonumentale gebouwen zoveel mogelijk, zoals Priorij Nazareth in Tegelen en Abdij Benedictusberg in Vaals.

Eigentijdse functies

Sinds de recessie van 2008 tekent zich een verschuiving af in het proces van herbestemming van kloosters. Plannen voor herbestemming en verkoop worden opgeschort of teruggedraaid. Bij de meeste kloosters zien we meer of minder kwetsbare initiatieven voor nevenbestemmingen onder eigen beheer. De verbouwing van het Savelbergklooster in Heerlen tot cultureel en educatief centrum is daar een goed voorbeeld van. De Kleine Zusters van de Heilige Joseph zetten vooral in op behoud van de kapel van hun stichter als plaatselijk én

internationaal spiritueel erfgoed. Bij nevenbestemmingen zien we vaak een geleidelijke overgang van traditionele naar nieuwe maatschappelijke functies. Bij actieve congregaties ligt hernieuwing van zorgfuncties voor de hand. De Broeders van Maastricht ontwikkelen al sinds 10 jaar De Beyart tot vernieuwend en buurtgericht woonzorgcentrum. Ook bij missiecongregaties is er een doorgaande lijn van de vroegere 'volksmissie' van pelgrimages, naar omvorming tot internationale bezinnings- en opleidingscentra in en rond de kloosterdorpen Steyl, Wittem en Cadier.

Leerzaam voorbeeld: Sittard-Overhoven

Het onderzoek was niet alleen inventariserend maar ook activerend, door besturen aan te moedigen vroegtijdig te beginnen met verkenning van opties van herbestemming of nevenbestemming. In overleg met de KNR heeft de provincie het klooster van MSC in Sittard geselecteerd voor extra ondersteuning als een leerzame

casus. De methode sluit aan op de handleiding van de KNR 'Herbestemming van kloosters' (2008), met bijzondere aandacht voor de vorming van maatschappelijk draagvlak. Het klooster van de Missionarissen van het Heilig Hart vormt in meerdere opzichten het historische 'hart van de buurt': de voortrekkersrol van de MSC bij de wijkopbouw en het ontstaan van sociale en culturele voorzieningen wordt nog in brede kring gewaardeerd. Samen met architect Theo van Wijk organiseerde de heer Van Harten een workshop met belanghebbende partijen, waaronder de gemeente, een woningcorporatie en buurtverenigingen: *De werktafels leveren vier 'wensdromen' en acht concrete opties op, waarbij onder meer gekeken werd naar functionele samenhang binnen het complex, het groene en zorgzame karakter van de buurt, en doorstroommogelijkheden voor oudere bewoners. Daarbij werden ook mogelijke overnamepartners genoemd die aanvaardbaar zijn voor de MSC.*

WvdV

De lessen uit deze casus zijn gepresenteerd op de studiedag 'Toekomst van Limburgse kloostergebouwen – 2' in Heerlen, oktober 2010. Het rapport zal naar verwachting in januari 2011 geheel of gedeeltelijk openbaar zijn.

Hoofdstuk 7

Woonzorgcentrum Van Haarenstaete te Mariaheide

Ontkerkelijking in handen en stenen

7.1 Algemeen

Locatie	Pastoor van Haarenstraat 44 5464 VH Mariaheide 0413-346868
Oorspronkelijke functie	Kloostercomplex
Nieuwe functie	Kleinschalige verpleeghuiszorg
Zorgsector	PG
Opdrachtgever/Ontwikkelaar	Amaliazorg
Ontwerp	Van Aken architecten, Eindhoven
Oplevering	2009
Oorspronkelijk bouwjaar	1912
Projectleider B. Cuppen	b.cuppen@vanakenarchitecten.nl
Projectarchitect B. Vuksanovic	b.vuksanovic@vanakenarchitecten.nl
Contact gebruiker R.D. Laat	r.d.laat@amaliazorg.nl

Het klooster Heilige Nicolaas uit 1912 ligt aan de doorgaande Pastoor van Haarenstraat in het Brabantse dorp Mariaheide. In het verleden waren een kleuterschool en een meisjesschool in het klooster gevestigd. Het is goed denkbaar dat de kinderen van toen op hun oude dag weer terugkeren naar het klooster, omdat het complex nu dienst doet als woonzorgcentrum. Voor de bewoners van Mariaheide is het voormalige klooster door de ligging en geschiedenis een plek vol betekenis. Het initiatief om dit leegstaande klooster om te vormen tot een woonzorgcentrum kreeg een warm onthaal in Mariaheide als een welkome aanvulling op het nogal verschaalde voorzieningenniveau van het dorp.

7.2 De opgave en de opdrachtgever

Het klooster is in 1912 door de congregatie van de Zusters Franciscanessen uit Veghel gesticht in de bloeiperiode van het Rijke Roomse Leven. In de jaren tachtig van de vorige eeuw is het klooster nog uitgebreid met een nieuwe vleugel. In de laatste decennia van de vorige eeuw liep het aantal religieuzen sterk terug tot er in 2003 nog maar enkele hoogbejaarde zusters in het klooster woonden. Toen zij besloten naar de hoofdvestiging in Veghel te verhuizen, kwam het gebouw in de verkoop. De congregatie wilde dat het gebouw een passende maatschappelijke functie zou krijgen, bijvoorbeeld ten behoeve van zorg of onderwijs. Aan die verwachting werd gehoor gegeven door zorgaanbieder Amaliazorg. In 2003 liet zij van aken architecten (VAA) een haalbaarheidsstudie uitvoeren. De vastgoedstichting Amaliawonen besloot daarna het complex te kopen om er ten behoeve van Amaliazorg een woonzorgcentrum van te maken. Opdrachtgever en zorgaanbieders zijn een product van de ontkerkelijking van Nederland. Amaliazorg komt voort uit een fusie van twee kloosterverzorgingshuizen en was door de grote teruggang van het aantal religieuzen genoopt haar werkterrein meer naar de reguliere zorgmarkt te verleggen. Amaliazorg werkt vanuit een vijftal monumentale panden die zijn omgebouwd tot moderne woonzorgcentra. In Van Haarenstaete biedt Amaliazorg sinds 2009 psychogeriatrische (PG) zorg aan 30 bewoners. Er zijn ook algemene voorzieningen aanwezig die toegankelijk zijn voor de dorpsbewoners.

Het klooster aan de voormalige rijksweg heeft de status van rijksmonument, met uitzondering van de rechtervleugel uit de jaren tachtig. Voor het monumentale deel van het klooster - de voorzijde en de linkervleugel - geldt daarmee de opgave van behoud in de oorspronkelijke vorm. In dit deel van het complex moest op de begane grond ook de positionering (lay-out) van de ruimten ongemoeid blijven. De nieuwe huisvesting voor 30 bewoners verdeeld over vijf 'woningen' kon dus alleen ingepast worden in de rechtervleugel en op de verdieping aan de voorzijde. De aanbouw uit de jaren tachtig had geen monumentale status en schoot in architectonisch opzicht tekort. Toch was sloop van dit deel van het gebouw niet aan de orde. In de eerste plaats heeft dit een financiële reden. Wanneer de renovatiekosten niet boven kosten voor sloop en nieuwbouw uitkomen, is herontwikkeling per definitie financieel aantrekkelijker. In de tweede plaats speelde ook mee dat de welstandscommissie er aan hechtte om de vleugel als vertegenwoordiger van zijn tijd te behouden en dat de architectuur leesbaar moest blijven. Binnen deze voorwaarden moesten architect Branka Vuksanovic en projectmanager Berry Cuppen van VAA, een gecombineerd programma van restauratie en vernieuwing realiseren. Het programma voor 30 PG-plaatsen in vijf 'woningen' is grotendeels in de rechtervleugel gerealiseerd: twee op de begane grond en twee op de verdieping. De vijfde kleinschalige vorm van wonen en zorg is op de verdieping van het monumentale middendeel gerealiseerd. Op de be-

gane grond van het monumentale gedeelte zijn de algemene en personeelsvoorzieningen gesitueerd: een grand café, regenererekeuken, een kapsalon, een miniwinkel en een garderobe en sanitaire voorzieningen voor de medewerkers. De zolderetage kreeg een kantoorbestemming. In de linkervleugel zijn vier royale zorgwoningen voor individuele verhuur gerealiseerd. De rechtere vleugel bestond uit twee verdiepingen met 30 wooncellen voor de zusters. Die situatie verschilt weinig van de plattegrond van een regulier verzorgingshuis naar woonoppervlak en sanitair, al ontbreekt in een kloostercel nu eenmaal het eigen keukentje. Voor de verbouwing werd gewerkt met de maten en normkosten die het College Bouw toentertijd voorschreef voor kleinschalige zorg. In de nieuwbouw is dat in een herhaalbaar patroon mogelijk. Inpassing binnen een bestaande bouwkundige structuur levert een meer divers beeld op waarbij de woningen verschillen naar de grootte en positionering van de afzonderlijke ruimten (zie plattegrond). De vijf woningen met elk zes bewoners zijn uitgevoerd met een gedeelde badkamer en toilet per twee kamers. Dat is een keuze van de opdrachtgever ingegeven door kosten, ruimtebeslag en zorgefficiency. Die keuze wordt ook wel op meer ideologische gronden gerechtvaardigd. De kleinschalige zorg wordt dan vergeleken met een gezinssituatie en niet elk gezinlid hoeft een eigen badkamer en toilet. Een zorgverlener in Van Haarenstaete merkte over de gezinsmetafoor relativerend op: *“hoe je het wendt of keert, het blijft een situatie waar wildvreemden bij elkaar worden gezet.”* De zorgverleners in Van Haarenstaete krijgen bij de huishoudelijke en sociale taken in de bewonersgroep ondersteuning van betaalde krachten. Er is een uitgebreide kloostertuin en een beschermde tuin voor de bewoners om buiten te zitten. Het vergt echter wel wat organisatie om met een bewonersgroep naar buiten te gaan als niet iedereen wil of kan, en er maar één zorgverlener per woning is.

Van aken architecten is een architectenbureau met ongeveer 75 medewerkers en heeft voor dezelfde opdrachtgever drie voormalige kloosters getransformeerd tot woonzorgcentra. De organisatie van de drie bouwprocessen is vrijwel identiek. Het bouwmanagementbureau Van Aarle De Laat uit Eindhoven verzorgt met de opdrachtgever het programma van eisen en VAA verzorgt het ontwerp en de directievoering in nauw overleg met de opdrachtgever en de zorgverleners. Die drie partijen vormen de stuurgroep. Daarnaast is er een projectgroep waar de uitvoering wordt afgestemd en waar ook de aannemer, constructeur en andere adviseurs aanschuiven.

7.3 De architect en de uitwerking van de opgave

Vuksanovic benadrukt het belang van een goed functioneel ontwerp voor de zorgexploitatie. Het gaat niet alleen om wonen maar ook om werken. Er zijn 45 personeelsleden voor 30 bewoners in de weer. *“Goed ingerichte badkamers en korte looplijnen maken het werk gemakkelijker en dat voor de komende 30 jaar aan zorgverlening. Een prettige werksfeer in de zorg is van belang voor zorgverleners en bewoners, maar ook voor het terugdringen van een snel personeelsverloop en ziekteverzuim.”* Aan de buitenkant van het complex waren alleen ingrepen toegestaan aan de vleugel uit de jaren tachtig. Er heeft een uitbreiding van deze vleugel op vier plekken plaatsgevonden. Met deze interventies heeft Vuksanovic een hernieuwde afstemming en verbinding tussen het monument en de vleugel uit de jaren tachtig tot stand gebracht. In vormtaal en de materiaaltoepassing (schoonbeton voor de plint en het hout voor de dichte geveldelen) is de uitbouw uitgesproken eigentijds. In maat, schaal en de ritmiek van de gevelopeningen sluit deze uitbreiding op een vanzelfsprekende manier aan op het monumentale gedeelte. Door de ingrepen aan de achterzijde van het complex heeft het nieuwe entreegebied een uitnodigend en elegant karakter. *“Binnen de rechtere vleugel was de opgave vooral constructief ingewikkeld”*, constateert Berry Cuppen. De draagstructuur bestond uit beton- en combinatievloeren met een mengeling van betonwanden, kolommen en gemetselde wanden. Door uitbreiding en de nieuwe plattegronden was een aangepaste draagstructuur nodig. Bij de uitvoe-

ring bleek dat er verrassende verschillen bestonden tussen de constructie op tekening en in de praktijk.

7.4 Terugblik

Amaliazorg is van oudsher een aanbieder van verzorgingshuiszorg aan religieuzen. Niet alleen de doelgroep is veranderd, ook de werksoort. Deze omslag naar zware zorg vereist een andere instelling in financiële en bouwkundige zin. De locatie Van Haarenstaete is ruim van opzet. Dat geldt voor het monumentale deel van het complex en voor de omringende tuinen. In de rechtervleugel is zo ongeveer 80% van de opgave ondergebracht. Met de uitleg over de eisen van de monumentenzorg en van het toenmalige bouwregime in de zorg is dat een begrijpelijke en financierbare oplossing. Toch blijft het verbazen, zoveel ruimte en rust aan de ene kant tegenover zoveel activiteiten aan de andere kant. Binnenkort zal de sturing op de vierkante meter en de bijbehorende prijs tot het verleden behoren. Zou deze opgave dan anders zijn verlopen?

Achtergrond: herbestemming als Inloophuis

De brancheorganisatie IPSO (Instellingen PsychoSociale Oncologie) is in 1997 opgericht en bestaat sinds eind 2006 uit twee verenigingen, namelijk IPSO Inloophuizen en IPSO Therapeutische Centra. Er zijn momenteel 34 inloophuizen aangesloten en 8 therapeutische centra. Daarnaast hebben 4 therapeutische centra in oprichting belangstelling getoond lid te worden.

Kwaliteit van psychosociale zorg

Gezamenlijk wordt door alle leden gewerkt aan versterking en verbetering van de psychosociale ondersteuning en begeleiding van mensen met kanker en hun naasten. Het IPSO onderhoudt goede contacten met overheid en zorgverzekeraars en werkt intensief samen met belangrijke partners in de psychosociale zorg zoals de NVPO (Nederlandse Vereniging voor Psychosociale Oncologie), de NFK (Nederlandse Federatie van Kankerpatiëntenorganisaties), Care for Cancer, stichting ABC Cancer Support, stichting Roparuncentra, IKNL (Integraal Kankercentrum Nederland) en het KWF.

IPSO wil garant staan voor de kwaliteit van psychosociale ondersteuning en behandeling, door o.a. kwaliteitsbeleid en gerichte bij- en nascholing van de honderden hulpverleners en vrijwilligers werkzaam bij de leden. Ook beoogt het IPSO garant te staan voor de kwaliteit van de organisaties van haar leden. Zo zijn zes van de acht therapeutische centra HKZ (Harmonisatie Kwaliteitsbeoordeling in de Zorgsector) gecertificeerd. Er wordt naar gestreefd het komende decennium een landelijke dekking van psychosociale zorg aan mensen met kanker en hun naasten te realiseren.

Inloophuizen en Therapeutische Centra

Kanker gaat vaak gepaard met angst, onzekerheid, somberheid, vermoeidheid en het verlies van sociale en maatschappelijke rollen. Ook bij een gunstig verloop van de ziekte, kunnen patiënten en hun naasten hiervan nog jarenlang last ondervinden. Een luisterend oor en goede begeleiding is dan ook van het grootste belang. Dat is wat de leden van het IPSO bieden, zowel op basaal niveau in de Inloophuizen als professioneel niveau in de Therapeutische Centra.

Voorbeeld: Toon Hermanshuis in vm. Dominicanenklooster Mariaweide

Er is voorheen contact geweest op regionaal niveau vanwege de herbestemming van kloosters. Dit betrof het vm. Dominicanenklooster Mariaweide in Venlo. Afgezien van het gebruiksaspect kwam de invulling naar maatschappelijke betrokkenheid, zoals de kloostergemeenschap voorstaat, prima overeen met de invulling welke een inloophuis biedt binnen haar aandachtsgebied.

Een gedeelte van dit klooster wordt nu tot volle tevredenheid gebruikt door het Toon Hermanshuis te Venlo. Dit huis is naast lid van het IPSO ook onderdeel van de diverse inloophuizen in Nederland, welke zijn vernoemd naar Toon Hermans. Deze bracht hiermee zijn betrokkenheid tot uitdrukking, mede gevoed door de ziekte die ook zijn vrouw Rietje had getroffen.

Witte plekken op de kaart

In maart van dit jaar is wederom contact geweest om na te gaan of ook op meer landelijke schaal er dergelijke projecten mogelijk waren. Gezien de witte plekken op de landelijke kaart van inloophuizen zijn er nog wensen om in o.a. Amsterdam, Zaanstad, Groningen, Heerenveen, Assen, Lelystad Dordrecht, Tilburg en Middelburg een inloophuis te realiseren.

Voor info verwijst ik graag naar onze website: www.ipso.nl.

Ook informatie aanvragen via de e-mail is mogelijk: info@ipso.nl

Laurens Westenberg
Voorzitter IPSO inloophuizen

Naar een Agenda Maatschappelijk Vastgoed 2012

Maatschappelijk vastgoed is relevant voor het functioneren van de samenleving. We leren, sporten en ontmoeten er, ook wordt er voor ons gezorgd en er worden maatschappelijke diensten verleend. We leven er samen.

Uit [een verkenning](#) blijkt dat er in Nederland circa 83,5 miljoen vierkante meter maatschappelijk vastgoed is. Dat is meer dan kantoren en winkels bij elkaar. Ongeveer 70 % heeft een onderwijs- of zorgfunctie. Er gaat veel geld in om; ongeveer € 14,5 miljard per jaar. Uit eerder onderzoek blijkt dat de bezetting en de kwaliteit van het maatschappelijk vastgoed verre van optimaal is. Het verdient daarom meer aandacht, zowel vanuit maatschappelijk als economisch belang.

Door maatschappelijke ontwikkelingen, toenemende samenwerking in het maatschappelijke veld en multifunctioneel gebruik van accommodaties is de scheiding in vastgoed voor onderwijs, opvang, cultuur, sport, welzijn, zorg, buurten en wijken langzaam aan het verdwijnen. Er ontstaat een nieuw werkveld; dat van het maatschappelijk vastgoed, de 'harde' kant van het sociale domein.

In Bouwstenen-verband wordt jaarlijks een sectorverbindende agenda opgesteld met als doel om 'beter en slimmer' met maatschappelijk vastgoed om te gaan.

De Agenda Maatschappelijk Vastgoed geeft richting aan de activiteiten die gemeenten, corporaties, scholen, kinderopvang en maatschappelijke dienstverleners in 2012 samen oppakken, en aan het werk van Bouwstenen zelf.

Vorbereiding agenda 2012

Op dinsdag 8 november 2011 wordt de Agenda Maatschappelijk Vastgoed 2012 vastgesteld. Deze agenda is voorbereid met de [professionele netwerken](#), de [ontwikkelgroepen](#), de [LinkedIn groep](#) en de [partners](#) van Bouwstenen.

In voorliggend document treft u het resultaat uit de voorbereiding. In bijlage 1 treft u de ingebrachte punten. Deze zijn samen met het werkveld vertaald naar een concept-agenda.

De conceptagendapunten

Alle agendapunten zijn voorzien van actievoorstellen. Deze zijn gebaseerd op het “samen kunnen we meer” en het “zwaan kleef aan” –principe. Elk punt biedt mogelijkheden voor andere partijen om mee te doen en/of mee te financieren.

De conceptagendapunten zijn:

Agendapunt	Voor	Actie	Resultaat
Effectieve gebouwen	Betere aansluiting bij beleidsinhoudelijke doelen	Onderzoek	Model, checklist en boek
Slimmer met ruimte voor onderwijs en opvang	Betere aansluiting bij maatschappelijke vraag en mogelijkheden	Ontwikkelgroep, werkgroep, cases	Nieuwe concepten, voorbeelden en praktisch houvast
Structuurschets voorzieningen	Meer variatie en samenhang	Verbreding, onderzoek en cases	Publicatie, webpagina
Lokale makelpunten	Matchen vraag en aanbod	Ontwikkelgroep	Makelpunten
Ondernemend bewonersbeheer	Minder overheid(s financiering) en meer burger	Ontwikkelgroep, bewonersnetwerk, lokale conferenties.	Richting en tools
Benchmark exploitatie	Beter zicht op bezetting en exploitatie	Opschalen initiatief	Initiatiefgroep, plan van aanpak
Vakmanschap is meesterschap	Versterken lerende organisatie en zelfkritische cultuur	Gesprekken (interviews), auditsystematiek	Tips en houvast
Toolbox Maatschappelijk Vastgoed	Beter gebruik bestaande instrumenten	Ontwikkelgroep	Tools
Vastgoedmanagement 2.0	Betere uitvoering	Goed voorbereid gesprek (conferentie)	Organisatiemodellen, ideeën en houvast
En meer	Bundeling van krachten en slagkracht	Divers en nog aan te dragen	?